

NAGYASSZONYOK

A MAGYAR REFORMÁCIÓBAN

I.

ÍRTA
HEGYALJAI KISS GÉZA
REFORMÁTUS LELKÉSZ

BUDAPEST, 1924

KIADJA A BETHLEN GÁBOR IRODALMI ÉS NYOMDAI RT.

És az asszonyok szolgálnak néki . . .

Sok asszony vala pedig, akin
követték Jézust, szolgálvák
néki . . .

Máté 27:55.

Az az út, amit a nő a teremtés hajnalától, a golgotai kereszt aljáig megjár, az emberi lélek fejlődésének legszébb útja. Ha keressük a nő nyomát a pogány világ idejében, a tisztelet magaslatain találjuk. Napkelet istennő-kultuszában ott illatozik az a tömjén, mely a nőből a lélek-lelkezőt, az anyát illeti. És nézzük, hogy jelenti be Isten a világnak — női lelkeken keresztül — a keresztyénség közeledését. A római nők közül a Gracchusok anyját szokták a nagyok közt emlegetni. Előttem nincs nagyobb közülök Líviánál, az Augustus Caesar hitvesénél, aki még nem lehet keresztyén, mert Betlehem felett csak akkor hajnallik az üstökös csillag, de jellemében a minta uralkodónő tiszta keresztyéni vonásai csillognak: — És nézzük a nőt az Ószövetségben. Az is sokat jelent, hogy Deborah lelke jeremiási szenvedelemben izzik, mert világos jele, hogy nő is lehet Istennek elhívottja, munkaeszköze, úttörője. Álljunk meg az efnaimhegyi Anna alakja mellett, akit Sámuel I. könyve mutat be. Meddő-sége keresztyének hosszútűró viselése épp oly keresztyéni

vonás, mint áldozatos hálája, mellyel újszülöttjét Isten szolgálatára szenteli. S vájjon az Újszövetség elején nincs-e megtisztelve a nő Erzsébet személyében azzal, hogy az idő teljességének eljöttén asszonyi szív örvendhet legelőször? És később is mind a négy Evangélium, megemlékezik Jézus női követőiről, akik a Mestert Galileától kezdve követik, életében szolgálnak neki, keresztyét körül állják s feltámadása híret elsőeknek hirdetik szét.

Íme az Isten a nőknek előre megjelentette az emberség életének értelmét: a keresztyénség eszméjét, ami elől a bölcsek nagy részének szíve sokáig zárva maradt. És a nők azóta is annyival emelkedtek feljebb amennyivel tökéletesebben megközelítették ezt az eszmét. Az egyháztörténet feljegyezte Heléna görög császárnő nevét, akiinek köszönhető a krisztusi vallás Nagy Konstantin alatt az uralomra jutását. Ismerjük ama nagy rómaai nőt. Mónikát, aki a legnagyobb püspököt, Szent Ágostont adta az óegyháznak. De hány nő van, akinek neve nincs feljegyezve? Vagy hány ragyogó, minta-életű nő van, akinek csak a nevét jegyezte fel, jelentőségének elhallgatásával, éppen a mi egyházunk története. Az Istenországának terjedéséhez kifejezetten arra van szükség, hogy történeti életpéldákban szemlélhessük a tiszta keresztyénség diadalmát, eszményi szépségét. Ezért egeknek az életeknek, jellemeknek napfényre kell tártni s a napfény erejével kell ezt a szenvedések hamujában ülő nemzedéket faji erejébe és krisztusi elhivatásába vetett hitének felkeltésével a bibliai hegyen fénylő város építésére serkenteni.

A magyar irodalom nincs olyan gazdag női eszményképekben, mint amilyen gazdag a magyar történeti

élet ily eszményi nők teremtésében. Még a hazai középkori szentek élete sincs eléggé nyilvánosság elé bocsájtva, mint Árpádházi Boldog Margité és Árpádházi Szent Erzsébeté. Egyháztörténeti életrajz- és jellem tanulmányunk, mint amilyen Szilágyi Sándortól: Lorántfy Zsuzsána, és Bodrogi Jánostól: Károlyi Zsuzsána. Ritka, és nem eléggé ismert. Ki csodálkoznék tehát, ha protestáns, közelebről református nagyasszonyaink hosszú sora, mely az egész nemzet részéről becsülést érdemel, nyugszik a feledés leple alatt, melyet nem érdemel. A Bethlenkönyvtárnak ez a füzeté hálánkat akarná leróni legalább némi részben, aziránt a nagyasszonyi nemzedék iránt, mely annyit tett azért, hogy a reformáció új virágzást hozzon őseink földjére. A nemzet nagyjai ők, nemcsak a mieink. Munkájuk a nemzeti lélek ösztönszerű megmozdulása volt. Eszközeik nem a kíméletlenség, nem a gyűlölet eszközei, hanem a műveltségé, melyhez Isten és ember előtt jogunk van. Előttük nem az a kérdés: ki mit -követ el ellenünkre, hanem az: mit nem szabad elmulasztanunk előhaladásunkra? Az ököljog egy késői korszakában ők a. fegyvertelenek, ösztönszerűen felelnek lelkiismeretük szózatára: mit tehetek én, a leggyengébb, hogy általam hit, haza, nemzet a legerősebb legyen?! A férfiak vetik a kockát, mi a teendő: törökkel vagy török ellen, királlyal vagy király ellen kell-e seregbe gyűjteni az erejüket, a nemzet védelmére? A nők cselekszenek. Erőssé kell tenni a magyar iskolát, művelté a népet, tisztává a családi szentélyt. És itt is, ott is, amerre egyegy férfit paizsra emel, vezérévé avat a nemzet bizalma. a férfi dicsőség fénye ráesik a háttérben egy női arcra, aki az anya, a hitves, a nővér, kinek a lelke, mint a győ-

zelemre kibontott zászló előre lengett a várható szabaddulás irányába...

Mert a Gondviselés megadta nekik, hogy szívök világosság legyen a sötétben járók előtt.

Óh, hányan vannak a mi reformálódó őseink között ilyen ragyogó szívű nők. Emlékük nincs. Sem írásban, sem kőben, sem ércben. Csak nagygyá nőtt férfi életek mutatnak vissza szívükre, mint nagyságuk forrásaira. Mennyi tisztelet illetné az ilyen nevet, mint *Lázár Druziánna*? A Bethlen Gábor anyja. S örüljön a történetíró, ha két-három sor feljegyzést talál róla valamelyik krónikásnál. Mennyi jó tett fűződött egykor az ilyen névhez: *Bocskai Erzsébet*? A Bocskai fejedelem nővére. Ma úgy nem tudunk róla, mintha sohasem élt volna. A Rákócziakról szép vastag könyveket írtak, s egyelőre be kell érünk annak tudásával, hogy ama „fényességes” fejedelemnek, Györgynek, az anyját *Gerendi Annának* hívták. De nemcsak fejedelmi családaink kiváltsága a fennkölt női lelkekkel való ékeskedés. Gyönyörű koszorú fűződnék az ilyen nevekből: *Horthi Erzsébet*, *Rákóczi Erzsébet*, *Dobó Anna*, *Lányai Anna*, *Sulyok Anna*, *Kajált Klára*, *Homonnai Drugeth Euphrosina*, *Weér Judit* ... és hány, de hány név van még *Ráday Eszterig* és *pálóczi Horváth Máriáig*, amelyek mögött mennyei verőfényben sugárik egy tiszta és áldott női élet. — A Bethlen-könyvtár 6. számú füzetében, a Perényiekről szólóban láttuk, mennyi magasztos női egyéniség szolgálja a nemzeti emelkedést csupán egy nemzetség keretében is. Nemrégiben egy angol lelkész-író járt itt; mondja, hogy gyűjti au egész világ keresztyéniségének köréből a tiszta keresztyén nőd jellemeket. Örült, hogy a gyűjteményben

a magyarok is képviselve vannak, Lorántfy Zsuzsannával. S felcsillant a szeme, mikor Árva Bethlen Katáról hallott... Óh, hányan szálltak pihenőre, akikről még magunk sem tudunk?

A Bethlen-könyvtárnak ez a füzete, — melynek reméljük folytatása is lesz — bizonyágtevés, hogy mennyi nagyasszonya van a magyar reformációnak, akinek sorsa, pályafutása, egyénisége, jelentősége méltó arra, hogy világosságul fényeskedjék nemcsak a kárpáti, de a többi nemzet előtt is. Egyháztörténeti jelentőségük rövid ismertetésükből is nyilván való. Női hivatásukkal jár, hogy hatalmon lévő férjeiket korszakos alkotásokra ösztönözzék és segítsék. Isten és haza iránti szeretetek szélességét és mélységét mutatja, hogy a családi élet eszményének felragyogtatásával, iskolák emelésével, egyházi vezetők képesíttetésével, a sajtómunka támogatásával, a presbiteri rendszer kiépítésével, a családi vagyon növelésével s egyházi célokra való hagyományozásával, a társadalmi rétegekkel való beható érintkezéssel, buzgóságuk vonzó példájával — szóval, tolla és tettel minden lehetőt elkövetnek, hogy a száradt tetemek megéledjenek s nemzetünk, mint a vizek mellé ültetett fia, képes legyen arra a gyümölcsözésre, melyre a népek őriző pásztora elrendelte.

Szívek felgyújtott szövétnek, mely bevilágítja a hódító Jézus útját a magyar pusztákon keresztül. 8 amerre megy, az asszonyok — reformációnk nagyasszonyai — követik őt és élctökkel és minden javaikkal szolgálnak vala Néki.. .

I.

Károlyi Zsuzsána királyasszony.

— BETHLEN GÁBORNÉ. —

Élt: 1585—1622.

„Isten után mindeneknek
minden volt.

(Egykorú feljegyzés.)

Nagykárolyi Károlyi Zsuzsánának, Bethlen Gábor fejedelem első nejének, még a neve is alig ismerős a mai magyar nemzedék előtt. Pedig volt idő, mikor idegen országok uralkodói is tisztelettel emlegették, ő volt az első, s eleddig egyetlen, református királyné asszony. Nem koronázták ugyan meg, de ez volt a címe: Regina Hungariae. Fenséges férje ura volt 1620 óta Magyarországot választott királya. És ő — örökös örömünkre! — hódolatos népe ünnepelt királyasszony.

Törzse, a Károlyi-nemzetség, a honalapításig vezet vissza eredetét, ősük, Kund, honszerző Árpád hét vezérének egyike. Az ettől származó Kaplyon hős fia veszi fel a Karuly (Karoly) nevet, hihetőleg a karuly madárról. Címerük díszé is karvaly-madár, ahogy kiterjesztett szárnyal hármás halmon áll s jobb lábával egy szívet emel kinyíló csőréhez. Ez a szív, a Károlyi nemzetség

amaz ágával, mely Zsuzsána királynéval sírba száll, átváltozik az idők folyamán a Kálvin jelképéhez hasonlóan: Istenért égő szívvé. Bethlen Gáborné ilyen szívet örököl atyjától s nagyatyjától, kiknek szatmárvidéki családi fészke elsők közt válik; a reformáció erős várává. Károlyi Zsuzsána, árvasorban kezdi az életét. Atyja, *Károlyi László*, korán sírba száll zsenyégen elhunyt három fia után. Az édesanyja, *Szőnyi Klára*, szintén nem maradhat az élők sorában leányai oltalmaira. Nincsen még tíz éves a kicsiny Zsuzsána, mikor egy rokoni Örökségből néhány finom-mívű arany és ezüst eszközön kívül, szép marhacsordák jutnak az ő s Kata nénje birtokába. Valószínűleg mindjárt anyja halála után kerül nagyibátyja, ifj. Károlyi Mihály házához, ki anyjával. Perényi Erzsébettel közösen örökli Nagykarolyt. Itt ismerkedik meg az árva lányka az ifjú Bethlen Gáborral, ki már akkor Bocskai István bizalmasa. A nagyjövőjú fiatal levante szívéhez úgy látszik nagyon hozzámelegedett a nagykarolyi várkisasszony sorsa, mert azok a levelek, melyeket 1605 körül ír Nagykarolyba, oly hathatós hangon beszélnek az árva javáért, amilyenek csak Bethlen Gábor szól, ha nagy szíve felbuzdult valakiért. Szerencsiről írja 1605 márciusában ifj. Károlyi Mihálynak, hogy az esküvő idejéül Szent György napját látja alkalmasnak s már „könyörgött“ is Bocskai fejedelemnek, hogy ő nagysága is jelen lenne. Ezért inti: — legyen gondja a lakodalomra, hogy semmiben szégyent ne valljanak. „Amit költ, atya-fíára költi, telik Károlyból, de meg is érdemli Kegyelmetektől.“ Ismétli, „hogya urunknak tágassága (ideje) lehet hozzá, maga személye szerint is ott leszen.“

De bizony nem lehet ott Szent György napjára maga Bethlen Gábor sem. Most már Károlyi Mihálytól jön a neheztelő levél, hogy miért hagyta el az esküvőt. A szerencsi országgyűlés éppen április 20-án választja Magyarország felsőes fejedelmévé Bocskai Istvánt. És a vőlegény egy vár ostromára kapott parancsot. Károtyba még azután se mehet. „Mindennél inkább akartam volna, hogy kimenjek, — írja — de Istennek nagy fogságában voltam, két egész hétig oly beteg voltam, hogy azt sem tudtam néha- ha e világon vagyok-e vagy hol?“ Zsuzsánája hűségéről tudja, hogy az Örökre az övé. „Én megtalálom atyámfíát, enyim az mind menyekzővel s mind anélkül!“

Lakodalmukat Szatmáron tartják. A sűrűn népes nászünnepek fénye, mintha első hajnali sugárzása lenne Bethlen Gábor felkelő napjának. Esküvő után Vajdahunyad gyönyörű várába szállnak. Ami ott vár a szerető szívekre bizony a boldogság lenne. Csakhogy ebben az időben nem igen lehet Magyarországon boldognak lenni. Erdély már ekkor évek óta földrengések földje. Soha nem látott nagyobb ínséget, mint az 1604 körüli időben. Hihetetlennek látszik, de véres valóság, hogy a Básta-időiszak alatt a kétségbeesés emberihűscvésre vete-medett. Enyeden törvénnyel kell betiltani az emberhűsmészárszékét. Olyan férfiúnak, mint a vezérségre termett Bethlen Gábor, nem lehet rózsaszín egekbe nézni, mikor szülőföldjén vérpatatok mossák a hamvadó üszköt. Huszonhat éves. Csupa szív, csupa ész, csupa tetterő. Sodorni kezdik az események, míg vasakarata urává nem válik két országnak. Bocskai meghal, Rákóczi Zsigmond lemond s Bethlen Gábor abban vezérkedik, hogy Báthori

Gábor kerüljön az erdélyi trónra. Török követségben jár, lázadást lever s nagykiterjedésű Hunyadmegyei birtokkal Déva várát ajándékozza neki és nejjének a fejedelmi hála. Nem bízhatnak az ingatag kegyben. A tivornyás Báthori durván megsérti jóltevőjét s még kardot is ránt rá — éppen karácsony estéjén. — amiért Bethlen Gáborné nem táncolhat a fejedelemmel. Bethlen török földre, Drinápolyba húzódik keservével. 1612 november 20-án a nagyszebeni országgyűlés — hazaárulásért! — fej- és jószágvesztésre ítéli. Van-e annyi öröm a földön, mint amennyi gond emészti a fiatalasszony szívét? Azt az örömet mégsem tagadja meg tőle a Gondviselés, hogy II. Mátyástól ő szerezhessen férje-urának királyi kegyelmet. A török akaratából Déva várát is visszakapják. Mily megkönnyebbülés annyi rémség után az a levél, amit Bethlen Kolozsvárról ír Szatmárra, Zsuzsánájához, halát adva Istennek, hogy annyi sok változó és nyomorúságos állapotban megtartotta és bátorságos helyre vezénelte. Azt is írja, ha költség kell, szívesen segíti; terveibe is beavatja, S eljő a nap, 1613 október 23., midőn a számkivetett „hazaáruló“-t Erdélyország lelkesült reménységgel emeli a fejedelmi székbe, mint aki hazáját, mint saját testét-vérét úgy szánja, sebeit fájlalja, kötözi, orvosolja . . .

Harangzúgás, ágyúzenés, fejedelmi palást, hűségeskü, vitézi pompa. Székelyföldnek mintha hosszú idő óta ma volna első örömnapja. A fejedelemasszony is megérkezik Kolozsvárra. Aztán átveszi a gyulafehérvári fejedelmi udvartartás irányítását. Szelleme tiszta és vonzó: egyszerűség, rend, takarékoság. Erdélynek felderülőben

a fénykora. Hunyadi Mátyás emlékezete csillog Kolozsvár kincsei felett.

A fiatal Bethlen-párnak ezért kellett eddig a szenvedés iskoláját járni. Hogy mélyebben ismerjék meg Istent, aki borulatos ég alján sugározgatja fel a megújult hajnalt. Károlyi Zsuzsána mindenben segít urának: a romlást építeni, a pusztát telepíteni. Olykor katonás parancsot ad a preceptornak: „119 gyalogunknak mindjárt adjon hópénzt.“ Erdély és Magyarország városai, úgyszintén Bécs, Prága, Velence, Konstantinápoly között élénk kereskedelmi forgalom .sző üzleti hálózatot. S a vásárlások gondja a fejedelemasszonyé. Külön udvartartása nincsen. Férjétől így is tekintélyes jövedelemre tarthat számot. így 1614 májusában, — házasságuk kilencedik évfordulóján — Dévát adja neki nászajándékkul, 37 birtokrésszel kapcsolatosan. A. birtokadományozást mestermívű oklevél örökíti meg. Gyönyörű betűk, szárnyaló szavak igyekeznek felszínre hozni Bethlen Gábor mély hódolatát a felesége iránt: „Méltóan és szívesen veszem tekintetbe a dicső és fenséges Károlyi Zsuzsánáinak, kedves hitestársamnak irántam tanúsított kedves és ikiváló szolgálatait, érdemeit, ki szerfőlött hasznos é.~odaadó törekvéseivel, ernyedetlen, szeretetreméltó fáradozásaival attól az időtől kezdve, amióta Isten jóvoltából házasságra léptünk, nemcsak magán és családi ügyeink rendezéséről gondoskodott, hanem gyenge nő létére is, a szerencsének úgy kedvező, mint kedvezőtlen fordulatai alkalmával azon igyekezett, hogy uralmam sikere és méltósága meglegyen“.

Erre a pótolhatalan odaadásra nagy szüksége volt Bethlen Gábornak. Alighogy megszilárdult országa hely-

zete, megvillantja kardjait a harmincéves háború harci mezőin. A fiatal asszonyra új megpróbáltatások ideje jő. Egyedül marad otthon. Távol tőle az egyetlen, kit Isten után legjobban szeret. Eleinte ő is megy azokba a városokba, merre férjét vezeti a hadak útja. Azután súlyosan megbetegszik. 1619 május 29-én írja Bethlen, hogy sok búsulással való politikai, harci gondjai mellett csaknem megbolondul atyafiának rettenetes betegsége miatt. „Felleségem nyavalyája természet kívől volt, mely oly vala, hogy mihelyt evett, akármely keveset, azontúl oly tüzes gyúladás borította el övig, mint a veres bársony. Ezentúl oly rettenetes és szenvedhetetlen szívdobogás, szívfájás jött rá és fulladás, hogy néha egy-két óráig sem szólhatott egyet is, hanem, mint egy holt úgy feküdt.“ — Elmúlt ez a próba is. A fejedelemasszony felgyógyul, ha nem is teljesen. És nyomába szegődik táborozó urának. 1619 decemberében Gyulafehérvárról Kassára indul és élete hátralevő részét többnyire Erdélyen kívül tölti. Bethlen Gábor útja. a diadal útja. 1620 január 8-án kormányzóvá választják. Június 10-én férjével együtt vonul Besztercebányára a fejedelemasszony. Hozsannaharsogás fogadja mindenfelé. Kíséretük 1200 kébbe öltözött testőr és 2000 lovas. A körmöczi. selmeczi, besztercebányai bányakamarák tisztjei 3 zászlóalj lovassal, 1 zászlóalj gyaloggal sietnek eléjük. Körmöczbányának július 7-e az örömnapja. A várfokon ágyúk dörögnek, a tornyokban minden harang zúg. A fejedelemasszonyt udvarhölgyek kísérik, nem maradnak el zenészei sem. Az ujjongó város 200 ezüst tallérral és 3 gyönyörű serleggel ajándékozza meg úrnőjét.

Augusztus 25-én Besztercebányán Bethlen Gábort

megválasztják a rendek Magyarország királyának. Legelsőnek Thurzó Imre kiáltja el: Éljen Gábor király! Rög-tön szeretnék megkoronázni. Bethlen elhárítja. A fejedelemasszony címe e naptól: electa regina Hungáriáé. Magyarország választott királynéja. Bethlen zászlói diadalról-diadalra szállnak. A királyné pedig egész sor város ünneplése közt visszatér Kassára. És segít férjének országát rendbentartani. Mint Magyarország királynéja rendelkezik például oly ügyekben, amilyen Széohi György elpártolása, mind szerelmes ura, mind maga nevében. Ilyenkor kiadványait saját pecsétjével látja el. A pecsét közepén címerük: Szent István koronája alatt balról Magyarország, jobbról Erdély címere. A kettő közt közepén a Károlyiak szívettartó karulja a Bethlenek koronás kígyójával. A pecsét körirata: Zsuzsána, Isten kegyelméből Magyarország és Erdély királyasszonya.

Árva Magyarország azonban nem örvendezhetett sokáig a királyasszonyának. Alig 36 éves s alig lehet el betegség nélkül. Csak öregbíti a bajt, hogy nagy tevékenységéből nem akar engedni. Férje az egyik levélben — 1921 július 11-én — diadalról ír, de pár nap múlva az igaz meghatottság mély hangján esdekel: „Mennyit búsuljak azt én meg nem írhatom, tudja és látja azt osiak Krisztus: ő szent felsége könyörüljön rajtad szerelmes szívem és orvosoljon meg. Ha lehetne, bizonyítom az Úristennel, véremmel is jól tennék veled! A nagyhatalmas, de nagykegyelmű Úristen könyörüljön édes szívem rajtad és adja meg elébbeni jó egészséged, hogy az én sok fáradságim után nyughatnám, élhetnék veled együtt őszentfelségének kegyelmes engedelmeből, akárcsak mi kevésség immár bú nélkül.“ Gyógyulni vágyik a királyasszony

is. Radnóti udvarházukat szeretnék rendbehozni, hogy az lenne a legkedvesebb lakóhelyük. Csakhogy a gyógyulásinak nem az a módja, hogy örökös utazással, sürgés-forrással üzzük el nyugalmunkat. Ő parancsol, intézkedik, ott terem mindenütt, ahová tiszte és munkája parancsolja. Október végére mintha erősebb lenne. Férje is reménységgel biztatja, hogy jóbékességgel tér haza. Asszonyi örömeiről gondoskodik számára. „Édes Zsuzskám — írja — olyan fővarrót fogadtam, egy főmestert, férfiat, aki bársonyon, atlacon szokott drága varrásokot varrni, kinél jobbat Németországban sem tartanak, tarbárbársonyokat oly szépen tud metélni virágokra, hogy jobb nem lehet.“ A férj mindent elkövetne megmentéséért. De királyi hatalma, szerelme végtelensége is kevés ahhoz, hogy a gyengéledőnek veszteg-maradást tudjon parancsolni. November közepén Szatmáron intézkedik gazdasági dolgokban. Luca-napján Kassára indul. 1622 január derekán Lőcsére siet Nagyszombat felől jövő férje elébe. Nem csoda, ha a következő levélben azt írja Bethlen Pázmány főpaprak, hogy a „feleségem igen beteges“.

Tavaszi vidultával nagy útra indulnak. Haza, Erdélybe, mely három éve várja fejedelmét. Amint Kassáról útra keltek, mintha jobban lett volna a fejedelemasszony. Bánffehyváradra érve aggasztóan beteg. Kolozsvár május 1-ére várja, az országgyűlésre, az uralkodóját. Helyette gyors rendelet érkezik, hogy az ünnepségeknek a fejedelemasszony súlyos állapota miatt el kell maradni. Május 5-én, áldozó csütörtökön vonulnak be a kincses városba. Május 8-án megírja fenkölt szellemű végrendeletét. Másnap gyógyulását remélik. Úrvacsorázni kíván ... és nem lesz jobban. 1622 május 13-án éjfélután 2 órakor,

„ájtatos foháskodás közt lelke pásztorának, az Úr Jézus Krisztusnak csendesen megadta lelkét“.

Örömnépre készültél Erdély! És most halott nagy-asszonyodat siratja minden harangod és minden buzgó szíved. Kolozsvár legszebb palotája, Gellényi Imre háza. fekete bakacsinnal van végig beborítva. Piros pünköszt-napját mély gyászban ülik. Május 14-től július 3-ig a két ország legkitűnőbb püspökei, prédikátorai, professzorai hirdetik széllyel a felséges asszony emlékezetét. Egész vastag kötetet töltenek meg a szebbnél-szebb orációk, melyeket Halotti Pompa címen adott ki Keserői Dajka János püspök. Május 24-én indul a gyászmenet Kolozsvárról Gyulafehérvárra. A gyász és pompa ezernyi jelvénye közt viszi az érckoporsót a bársonnyal borított hatlovas gyászkocsi. Utána megy mély alázattal, levett süveggel Bethlen Gábor, Erdélyország legnagyobb fejedelme, az országrendekkel... Július 1-én a fehérvári Szent Mihály-templom fekete draperiás faltai közül Patak és a Székelyföld kollégiumainak gyászdalai közben száll alá a koporsó a Bethlen-kriptába.

*

Elrebbentek szemeink előtt Károlyi Zsuzsánna királyasszony vívódásos életének képei. Ami beragyogja belőlük emlékezetünket, az egy virágszelíd lelök — poralázatban is királyi fenséggel. Az eszmény: Krisztus. Az út, mely feléje vezet, a szenvedésé. Életviszonyai eleitől fogva úgy alakulnak, hogy vagy elmerül a kétségbeesésben, a világi javak szeretetében, vagy jókor kell felismernie, hogy az anyagiak felett ott ragyog az „oda-felvalók“ fénye és szenvedő, magános lélek előtt csak

egyfelől van nyitva a könnyebbülés útja: — felfelé, az ég felé. És ő növekszik felfelé! A bölcsőtől alig néhány lépésnyire az árvaság pusztájába jut. Elvesztette immár a saslelkí atyját, növendék életének bizodalmas oltalmazóját. S van-e elég könnye siratni ama szeretett édesanyát, Szinyi Klárát? ... Egyetlen testvérétől, Katától, is különválasztva él egy szorgosnépű városban, egy szigorú rendű udvarházban, hol egy idős asszony a parancsoló hatalom: Percnyi Erzsébet. Felderül szívéen a szerelem hajnala, eljő a királyfi, a nemzet első leventéje. Bethlen Gábor. Tudván tudja, hogy talán nincs a Kárpátok alatt még egy nő, akit úgy szeretnek, mint őt, de a jegyesének lobogó tűz jegyével üttetett szívére: Istenért, Hazáért! Else az Isten, második a Haza, harmadik a hitves. Szeret, de szenvedve. Boldog, de epedve. Házasságuk első idejében *egy* fejedelmi zsarnok miatt férje életén rettegvé, saját nyugodalmát mentve hónapokat kell tölteni párjától úgy elválasztva, hogy férje ellenség oltalmában, messze tenger partján, ő maga hírhallás nélkül elzárva, elszigetelve Szatmáron. Fényes fordulatok jönnek. Az erdélyi korona, a magyar királyi cím. Külső országok követei borulnak lába elé, császári házakkal kerülnek szoros összeköttetésibe, ura lószerszámán annyi az arany, hogy a jelenlevők szeme káprázik tőle, — s ő, a Hamupipőke-sorsból fellendült (királyasszony még csak meg sem szédül belé! Mikor hosszú harcok után hazatér férjével a nászfészkek felé, tündérszép Erdélybe, — ami ott vár rá, nem a radnóti fejedelmi kert: édeni varázsa, hanem a gyulaféhevári sírbolt örökös békéje . . .

Merre vihet az útja az ilyen léleknek? Felfelé, ugye, felfelé? . . . Vallásossága mély és tiszta, mint a nyári

égbolt. Hite égreszárnyaló és jócselekedetekben kifogyhatatlan. Ez tartja, hogy (kétségek között kétségbe ne essék s hogy királyi fenségében szelíd alázatosságából ki ne vetkezzék. írva van, hogy mikor igét hallgat, „szemei a könnyhullatástól meg nem száradnak“. Könyörgése örökké buzgó kútfő. S mint püspöke írja: Könyörgésben fáradhatatlanképen elől mégy. mellyel Fejedelem urunkat birodalmával együtt ugyan befedezteted vala, melyben az Úr Isten újra úgy meghallgatott, hogy a Te fejedelmi méltóságodban veszedelmét, romlását szegény nemzetednek nem láttad“. Hitének teljes érettségét bizonyítja, hogy a halálban csak a megváltást látja, nem az enyészet rémségét. Elszenderülése előtt mondja, terhes és örök emlékezetre méltó szókkal: „Ha előttem volnának egyfelől a jó egészség és hosszú élet, másfelől a testi halál s azt mondanák: No, melyiket akarod, beszéld el, jó lelkiismerettel mondom, a halált választanám. Ezer közül tíz, száz közül egy aligha válik, aki ily átfutva cserélje el a világi életet a mennyei életért, a világi dicsőséget a mennyei dicsőségért.

Legszebb királyi ékszere lelkének a szolgálni vágyás. Ennek fénye csillog végrendeletében: „Én Károlyi Zsuzsána, Isten kegyelméből Magyarország megválasztott királyné asszonya, testemben igen beteg, de elmémben ép és egészséges lévén, az én kicsiny javaimból, melyeket az Úr Isten reám méltatlan szolgáljára bízott, szabad akaratom szerint teszek ilyen testamentumot. . .“ És nincs az udvartartásában senki, akiről meg ne emlékeznék. Búcsúztató papját erre kérte: „Keserűi uram ő kegyelme mindeneket én képemben megkövessen és az országnak főfő népeitől, minden rendektől és az egész or-

szagtól elbúcsúztasson. Igen igyekeztem azon, hogy mindenkinek tehetségem szerint használjak, senkinek se ártsak és hogy valakinek szántsándékból akartam volna vétetni, noha lelkemismereti arról nem vádol, mindazonáltal, mivel én is csak ember voltam, hihető, hogy sokaknak sokakban megfogytokoztam. Én nekem pedig soha senkire való nehézségem, haragom, csak egy mákszemnyi sincsen.“

Hogy valóban így volt, tettei mutatják. „Ami Urunk Jézus Krisztusban hite volt, melyet teljes életében sok szép gyümölcsökkel virágoztatott, mert az Isten igéjének hallgatásában és tanulásában oly buzgó és forró volt, hogy nemcsak az alkalmatosságokat nem mulasztotta el, hanem inkább mindenkor azon volt emlékezetű; Mária módjára, az Úrnak igéjét az Úrnak lábánál hallgatta, amint azt nyolc esztendő forgásában szemünkkel sokszor láttuk“ — dicséri Keserűi Dajka János. Nagy buzgósággal kívánt szolgálni azáltal is, hogy az arra alkalmas „hasznos fiakat“ Németországban taníttatta. Különös pártfogásuk alatt áll — sok más mellett — a fiatal Geleji Katona, István, később egyházunk egyik legnagyobb vezére, öröla írja a fejedelemasszony Alvinczi Péter kassai prédikátornak, aki Gelejit Kassára rendeli szentelésre, „minthogy, uram, beteges állapotom miatt a templomba nem járhatok, hanem itt magam mellett kell tartanom ökegyelmét prédikál ásnak okáért, azért uram én magam is felszenteltetem ökegyelmét.“ Élete súlyos keresztjét, hogy őt nem méltatta a Gondviselés az anyaság áldására, úgy igyekszik könnyíteni, hogy áldás lesz másoknak. Szépen jellemzi egy korabeli vers:

*Árvák édesanyja,
Bujdosóknak honja
Vakok szemefénye
Bénák-sánták istápjja,
Rongyos skholáinknak,
Tanuló ifjaknak
Kegyelmes patrónája.*

Országabeli híveinek, sőt egész nemzetének nem annyira fejedelemasszonya, mint édesanyja „*Isten után mindeneknek minden volt.*“ Ez a legmagasabb mérték, melyen élete érteikét meg lehet mérni. S érthető, ha a Királynéhoz című vers így siratja:

*Kegyés természetű,
Tiszta szent életű
Kívánatos Eszterünk,
Nemzetünk csillaga
Urunk vidámsága,
Ó szerelmes asszonyunk,
Szegények reménye,
Árvák nevelője,
Mely nehéz tőled válnunk!
(Keserüi: Halotti Pompa.)*

Szerelmében, házasságában a gyöngédség, teljes odaadás ragadja meg a lelket. És főként valami magasság, tosság. Nagy tud lenni a nagyban, megérti, — ha szíve fájdalmának árán is — hogy férje országok sorsának irányítására hívatott. És a legkisebbet, a hétköznapi szükségeket is bevonja ennek a holtig hű szerelemnek esthajnalpírja. Férjét királyaként bálványozná amikor is, ha nem illetné korona. Leveleiben a megszólítás legtöbbször ez:

„Az én teljes életemig való hű és igaz szeretettel való szolgálatomat ajánlóim kegyelmednek, mint szerelmes uramnak“. Helyesen jegyzi meg leveleiről életírója: „Nincs költészeti termék, melyből a női szív tisztábban és nemesebben ragyog, mint ez egyszerű levelekből“. Ha távol van az ura, ég a vágytól, hogy tudjon róla: „Kérem édes szerelmes uram, írjon nekem gyakorta egészséges állapota felől, mert bizony énnekem egyéb vizsgálatom sincsen, hanem csak az, amikor kegyelmed levelét látom“. Ő maga ír is nap-nap mellett: „Én bizony kegyelmednek küldtem el az elmúlt héten is hat rendbéli levelet.“ Az egyedülléte csupa férjére-gondolás. „Sokszor emlegetjük kegyelmedet, hogy aminő kenyérral én itthon élek, csak olyan kenyere sincsen kegyelmednek. Ha kegyelmed hazajön bizony jó kenyérral tartom kegyelmedet. Édes szerelmes uram küldjön kegyelmed énnekem a kenyereből én is küldtem kegyelmednek az én kenyeremből“. Mennyi örömet visznek a táborba az ilyen levelek. Néha nem hagy nyugtot urának, míg jöttéről nem ír: „Én kegyelmedet mikorra várjam haza? mert bizony szívem szerint konyhamestere lennék akkor kegyelmed hazajövetelekor“. Máskor nincs nyugta otthon maradni: „Ha oly betegen is, hogy fel nem ülhetnék, mégis magamat feltétem és ugyan megindulok“. Gyöngédségét férje is hasonlóval viszonozza. Igyekszik gondját elaltatni: „Szerelmes asszonykám, ne gondolkodjál mifelőlünk, mert az Úristen velünk vagyon és gondot visel. Őfelsége ránk.“ Gyakori levéllel vigasztalja: „Én ígérem szerint nem két hétben, hanem minden héten is, ha kétszer nem., egyszer levelem által Isten egészséget adván,

minden állapotunk felől tudósítlak.“ Epedésére ő is epe-dés-sel válaszol: „H,a lehetne, szárnyon repülnék hozzád.“

Szeretetteljes bánásmódja mindenfelé szerető be-estilést kelt iránta: „Az országrendekkel mint édesanya beszélt, a dolgaikat ahol illett, istenesen forgatta, gyámolította és soha szomorúan el nem bocsátotta.“ Nagy gyön-gédsége, olvadékonysága mellett önállóságnak, akaratnak is adja tanújelét. Mindenben igazságossága, lelki tiszta-sága a mértékadója. Egyszer várfalat épített s bár ő maga mintaképe a takarékos beosztásnak, ura drágálja. Szeré-nyen, de határozottan veti ellen: „Annál olcsóbban nem lehet édes uram, én nem tartom drágának 100 öl kőfalat 80 forintért“. — Mértékletességre, önuralomra vall, hogy az ételben is tisztas mértéket tudott tartani. És erélyre, hogy környezetében a tisztátalan beszédet nem tűrte.

Életmérlege ezt a dicséretes hatékonyságot mutatja: Isten után mindenkinek minden volt! Keresztyén nőnek, királyasszonynak, feleségnek, patrónának nem lehet en-nél hívebb és felségesebb dicsértetése. És ha síremlékén így zeng a vers: „Te angol dicsőítsd nagy Erzsébetet, Erdély Zsuzsánáját még állandóbb örök dicséret illeti meg“ — igaza van.

Az első magyar református királyasszony minden-kori ragyogó mintaképe az Istennel országie felséges uralkodónőknek!

II.

Lorántfy Zsuzsána fejedelemasszony.

— I. RÁKÓCZY GYÖRGYNÉ. —

1600 — 1660.

„Isten dicsőségét és vallásunknak igaz tudományát akarjuk megtartani s annyi keserőségeink közt való életünket csak arra rendeltük, miképen naponkint vallásunknak szolgálhassunk.“

(Élet-elve.)

Zemplén vármegye alsó szélén, a Sajó és Hernád összefolyásánál fekszik Ónod vára. Itt született Lorántfy Zsuzsána, úgy tudjuk, 1600-ban. A család, melynek körében napvilágot lát, érdemekkel babéros mind a két ágon. A Lorántfyak vitézi erényeit igaz becsüléssel tartotta számon Könyves Kálmántól kezdve minden király. Zsuzsána nagyatyja és atyja Mihály, az ónodi várkapitány, családi fészükéből, a gömörmezei Serke várából kiindulva, a Sajó-vidéken egész sor reformátusegyház alapjának megvetésével és nagyszívű segítségével írta be nevét az egyháztörténetbe. Katona-családból származott a Zsuzsána messzeföldön híres szépségű édesanyja Zeleméri Kamarás Borbála is, aki Eger-vár halhatatlan védője, Dobó István nővérének lánya. Az ónodi várból

széles síkságra nyílik kilátás. Gyászos neve van: Muhipusztá. IV. Béla királyunk alatt a magyar nemzet temetője. A vitézi nemzetségből sarjadó Lorántfy leánynak a dajkameséktől kezdve a végvári élet friss benyomásaiig ezernyi példa beszél ezekről a fogalmakról: szabadság, nemzeti áldozat, magyar élet vagy magyar halál. Lelke selymére a vér és arany színével hímződik rá örökre a magyar Haza bíboros és dicsőséges képe.

Hamar nyit szíven ajtót az Isten az anyaszentegyház eszményének befogadására is. Nem akármely gyermeknek adatik meg, hogy az atya neve zengő hanangok ércén, úrasztali edények ezüstjén szálljon a maradék-nemzedékre. A Lorántfy nevet ilyennek ismerték meg viselői. A Lorántfy-ház Istenfélelme, templomgyakorlása, rendtartása, kötelességtudása, munkaszeretete, takarékosága, Istei dolgaiban nyilvánuló bőkezűsége, emberbecsülése: egyszermind a kálvini vallás-erkölcs éltető lelke. Külön érdemül irandó a családnak a tudomány és nevelés ügyének vezető fontosságra emelése. Mihály kapitánynak három gyermeke van. Mind a három leány, Erzse, Zsuzsána, Mária. A három leány gondos nevelésben részesül, hogy ha fiú volna akkor se válnék szégyenére. A nevelő Szepsi Laczkó Máthé, erőshitű, jókészsűségű, írni szerető papi ember. Eléggé hívatott rá, hogy Zsuzsánában a lánynál feltűnő értelmet, mély szívet, gazdag kedélyt felismerje. Bizonyos, hogy Lorántfy Zsuzsána elindulása az életbe, úgy a szülők erkölcsi emelkedettsége, mint az iskolázás tekintetében példásan tiszta cél felé törekvő. De még döntőbb jellegű esemény, hogy a család épp a legfogékonyabb időben, Zsuzsána 9 éves korában Sáros-patakra költözik.

Patak akkor a magyar nemzeti és tudományos élet erős vára. Falai a Perényiek szellemét őrzik. Övék a várkapu felirata: Boldog város, melyben hirdettetik az Evangelium; övék a vártemplom, övék a kollégium. Lorántfy Mihály a roppant uradalmak erélyest ura, méltó örököse a Petényieknek szellemben és jelentőségben egyaránt. Az új levegőben új fejlődésre erősödnek Zsuzsána széplelkűsége első zsengei. Az egyházi élet képe itt tárul eléje igazi szemléletességben. Nemzeti érzésére, alamiznaosztó gyöngédsége felkeltésére pompás hely az árpádkori vár, melynek addig leghíresebb szülöttje Magyarország Szent Erzsébet. Természetszeretete, mely életén végigkíséri, a Bodrog-széli róna sejtelmes délibábján s a kék Hegyalja széprajzú ormanak szemlélésében, a várkert fáinak, virágainak gondozásában örömök közt válik gyönyörűségévé. Értelmi erősödésére is csak jóhatású lehet tudós predikátorokkal, tanítómesterekkel, külföldjáró diákokkal való személyes érintkezése. Ezek volnának azok a külső körülmények, melyek érlelő hatása alatt növekszik a belső ember.

Jönnek azonban mihamar azok a lélekrázó élmények, melyek tüzes bélyeggel pecsételik el azoknak szívét, akiket Isten szolgálatára szólít. A gyermek Zsuzsanának nem egészen öt év alatt három halottját öleli keblére a temető. Az első a testvérnénje, Erzse. Áldott emlékü nagyanyjuk, Horthi Erzse nevének viselője sírba szállott. Mintha a nevével járó kötelezettséget reáruházná a középső lányra. S még Patakra költözésük évében 1609 november 22-én elhal édesanyjuk, a szelídemlékü Kamarás Borbála. 1614 ősze elszakítja tőlük az édesatyát is. Fiú testvér nincs. Támasz, segítség a szívtépő fájdalmak közt úgyszólván

semmi. Egyetlen, eltéphetetlen életösztöne gyökerezik szívében az evangéliumi parancs: az odafelvalókat keressétek. Egy 15 éves leány, akinek lelkén fekete gyász között válik hajnali fényességgé elhivatása bizonyossága: Kövess engem!

Erősödik az elhívás szent kötelezése a következő lépésben. A magára maradt szív rátalál társára és sírigszóló (hűséggel mindörökre hozzáferrad. A társ egy volt erdélyi fejedelem fia, Rákóczi György, a 20 éves borsodi főispán, Ónodvár vitéz kapitánya. Lélekre, termetre, örökölt és szerzett érdemekre: alig találni párját Felsőmagyarországon. Esküvőjük napja 1616 április 18. Lakóhelyük egyelőre a szerencsi Rákóczi-kastély. Sárospatakért örököségi perek folynak s a fiatal Rákóczi erejét mutatja, ha néhány év alatt visszaköveteli. Ettől fogva a Lorántfy-, Zeleméri-, Dobó-, Rákóczi-uradalmak földje, — csaknem egy országrész — emeli őket a főrendek legtekintélyesebbjei közé. Az uradalmak központja Sárospatak vára. Ennek szeretete újból elemi erővel foglalja el szívét. Elvesztett kedvesei helyett itt teszi gazdaggá a Teremtő évről-évre érkező 4 fiú gyermekkel. Mint 4 erős torony, úgy ragyog fel magánossága felett Sámuel, György, Zsigmond, Ferenc boldogságot ígérő élete. Igaz, hogy Samu és Ferenc kisdéd korában való elhunytával tépi meg a szülei szívét, de annál szebben erősödik György és Zsigmond — reményre, öröme.

Most kell megnézi a Lorántfy Zsuzsána arcát! Sohasem kerüli el ugyan a gyász, gond, aggodalom, de az Isten szárnyai alatt járás csodálatos derűje, a földet mennyországnak érzők ígésző bizodalma sugárzik róla. Férje iránt való magatartása egyik legszebb példája a

férj feleség közti meghitt ragaszkodásnak. Szerelme, mint a tengerszem. Mélységét csak a képzelet sejtí. Színe csak a társa feléje boltozódó életét ragyogja vissza. Rákóczi György és Lorántfy Zsuzsána megszűnt két külön alak, külön lélek lenni. Egy közös egésszé olvadnak az Isten iránti szeretet s az egymásiránti hűség mindent átfogó erejében. Asszonyi szívvel nehéz felfogni a Rákóczi György élete célját. Mert akit a Bethlen Gábor örökére hívott el a Gondviselés, az nem gondolkodhatik másként, mint ahogy Rákóczi: „Semmi világi dolgokért szántsándékkal az Isten dicsőségének s nemzetem szabadságában való épületinek kárt nem akadok tenni s ennek szolgálatjában semmi jó alkalmatosságot el nem akarunk múlatni; hanem valamire az Úr Isten segít, mindent cselekedni s most is csak annak szolgálhassak hasznosan, dicséretesen és idvességesen, se életemet, értékemet mellette elfogyatni nem kíméljük s neheszteljük“. A Lorántfy Zsuzsána szíve felfogja egy élet feladatának ilyen kitűzését.

Hogy mennyire segíti az Isten Rákóczi Györgyöt, az éppen abból is nyilvánvaló, hogy olyan asszonyt adott neki, amilyen Lorántfy Zsuzsája. Ész, erély, munka szeretet, harcos akarat, simulékony gyöngédség nála oly gazdagságban egyesül, hogy nevének győzelmi zászlóvá kell válni minden jó ügy élén. Ha nem tud valamit, kész hozzálátni a tanulásához, ha, meglankadna valamiben, nem engedi kimerülni fohással táplált kitartása. „Nem mondhatom édes uram, — szól megértő vallomása — hogy a kegyelmed állapotján sokféle gondolatom ne volna, de az én kegyelmes Istenemben bizom, ki eddig gondját viselte (kegyelmednek, most sem rövidült meg

az ő karjának ereje, kérem is ő szent felségét szivemnek buzgóságából édes uram, hogy noha ő szent felsége nem szól próféták által, mint a régi királyoknak, de szóljon az ő szent lelke által, mit cselekedjen kegyelmed s v. minden dolgaiban adjon boldog előmenetelt.“ Vájjon nem úgy érzii-e a férj, mintha maga a szentlélek szólna felesége megértő lelkéből? Micsoda lélekcsereelő és valóban izzó szeretet az, mely saját lényének megtagadása árán is kész a szolgálatra: „Én édes uram, Isten segítségével velem lévén, valamire elégséges leszek semmi fáradságot nem szánok, valamit vékony elmével felérek, csakhogy kegyelmed tudja ezelőtt én eféle nagygonddhoz nem szoktam, ilyen dologhoz több elme kell“.

És viszi véghez a maga várasszonyi csodadolgait. Rákóczi Györgynek házassága első éveiben Bethlen Gábor hadánál jut vezéri feladat, 1630 őszén pedig Erdélyt emeli a fejedelmi trónra. Hat harcos esztendőbe telik, míg külső és belső ellenségeit meghódoltatja s a török félholdnak meg kell hajolni felkelő csillaga előtt. Az a sokmegyés uradalom, mely az ő szorgos kezük 30 évi munkájával egymillió holdra nő, a jószágkormányzás gondjának nagyobb részével a fejedelemasszonyra marad. A férjét elfoglalja a had és a politika. A nő attól távol marad. A tisztartók, várnagyok kemény parancsot kapnak a fejedelemtől, hogy amit a „gazdasszony“ parancsol beteljesítsék, mert könnyebben szenved, ha az ő parancsolata múlik el, mint a feleségéé. A pataki, szerencsi, ónodi, lednicei, makovikai öt zászlós uradalmon kívül egész sereg vár. város és falu igazodik akarataihoz. A fejedelemasszony fogad katonát, kopját ad, lobogót csináltat, lőport készíttet. Az uradalmak jövedelmét számba

veszi, osztályozna. A pataki vár Vörös-tornyának tárházában egy gyémánszemű bivalybőrben őrzik az aranyat, ezüstöt, úgy illik mindent híven rendben tartani oly családnak, mely alázattal vallja „tartozunk is a hálaadással s a jótéteménnyel, mert csak sáfárok vagyunk“. Sáfárok, de hű sáfárok. — Isten munkatársai.

Ez illedelmes alázat, Istennek mindenkor és mindennel való szolgálatkészség határozza meg Lórántfy Zsuzsánának minden irányú tevékenységét is. így például gyermekei nevelését. Fiait — Rákóczi-fiakhoz illoen — katonás edzettséghez szoktatja. Serdülő gyermek még György, mikor elárulja egyszer, hogy fázott a templomban a vállra vágott mentében. Anyja kereken kijelenti: szégyen, ha ifjú legény fázik a templomban. Máskor maga kéri urát, hogy vigye magával a két fiút a táborba, hadd nézzenek szét. Bizony a szalontai győzelemkor örökre felejthetetlen lehetett a Rákóczi-tábor istenes örömét látni. — Örömükre szolgál, ha György a halászatban, vadászaiban leli kedvét, Zsigmond meg a tudományokban bizonyul ország-világ előtt kiválónak. Isten, Haza és a Rákóczi név iránti tisztelet az eszmény a nevelésben. Gyönyörű végrendeletében így tüzi ki fia életeszmenyét: „Istenért kérem az édes fiamat minden feltett célja és életének legjobb vége legyen az, miként minden tehetségével segíthesse az Isten tiszteletét és az eklézsiáknak gyarapodását. Végy példát édes atyádról és én rólam, édes anyádról. Semminek mi nem köszönhetjük Isten irgalmassága után e világi jókban való előmenetelünket, hanem egyedül csak annak, hogy az Istennek tiszteletit, tiszta igaz keresztyén vallásunkat a mi

erőnk és tehetségünk szerint előmozdítani és azt oltalmazni igyekeztünk“.

Fekete keresztje az életének, hogy a fiai nem fejlődhetnek olyanná, amilyenekké nevelni szerette volna őket. Zsigmond ugyan kedvét kereső fiú, méltó büszkesége volt. De röviddel házassága után, éppen akkor, mikor anyjának egyetlen támasza lett volna, hirtelen elhalt. Másik fia, György a katolikus Báthori Zsófiával olyan nőt vett feleségül, ki Lorántfy Zsuzsána életének majd minden alkotását el akarta seperni. Lorántfy Zsuzsána ennek a menyének is szerető anyósa tudott lenni. És a fiának, — ha szívét törrel járta is át — az édes anyai szív elfogyhatatlan irgalmával tudott megbocsátani.

Ha (koporsók között borongott élete eleje, ravatalok között rokkant meg élete vége is. I. Rákóczi Györgynek megadatott, hogy feltegye a koronát Bocskai, Bethlen nemzetmentő, egyházépítő művére. És kevéssel a nagyszerű békekötés után elszólította az Úr a teljes lélekkel vitt földi szolgálatból. „Mi megvalljuk — jegyzi fel Rákóczi György — kevesebbet cselekedénk annál, amit cselekednünk kell, s magunk is akarnánk, de mind a kevesell jó szívből s akarattal cselekedszünk.“ Hogy mennyi mindent s milyen szívvvel akart cselekedni Rákóczi György, a „fényességes“ fejedelem, azt a Lorántfy Zsuzsána szíve tudta legjobban. S 1649 őszén, október 11. napján, mintha mindennek befellegzett volna örökre. A gyulafehérvári sírbolt magába zárta a nagy fejedelem egyszerű koporsóját. És ebben látszik meg, ennek a gyengeszervezetű nőnek csodás ereje, hogy bénult szívvvel is mindent lelke teljességével bír cselekedni. Erőforrása mi lenne más, mint az Istennek forró vággyal hallgatott

és fáradhatatlanul olvasott igéje. Hátramaradt Bibliája a sátoraljaújhelyi piarista zárda könyvtárában ma is látható. Mikor negyedszer olvasta végig az Újtestamentumot ezt jegyezte be saját kezével: „kién az Istenem nek legyen áldott nagy neve és ismét ma kezdem el az Újtestamentumot és egész életemet e mellé kötelezem és az én Istenem, ki elkezdte a jót bennem vigye véghez“. Sem élet, sem halál, sem özvegység, sem üldözés el nem szakaszthatja ettől a szövetségi fogadalmától. Való igaz, amit feljegyez róla udvari papja, Medgyesi Pál (Szent Atyák öröme, Előszó.) „Tudom az Istenhez való nagy szerelmét és engedelmességét, az idvességes igéhez való buzgó gerjedezését, úgy hogy minden dolgai felett való gyönyörűségét, annak olvasásában, hallgatásában, afelől való asztali szép beszélgetésekben helyeztette nagyságod.“ Éles eszét és Szentírás-ismeretét semmi sem dicséri jobban, mint az a tette, hogy egy alkalommal 1638-ban Kolozs-Monostoron egy Vásárhelyi nevű jezsuita tanárral szóharc indulván meg a fejedelem-asszony asztalánál, másnap 400 bibliai helyet ír össze emlékezetből a vitatott hittani kérdések tisztázására. Ez a jegyzete jelenik meg, a Medgyesi kiegészítésével Szent Atyák Öröme címen. Másik ily bibliai adatgyűjteménye: „Mózes és a próféták“. Tudunk egy elveszett munkájáról is, melyet egy szerzetes pártfogoltja Rómába visz, hol a pápai, udvar csodálatát kelti fel az eszes és műveit nagyasszony iránt. Meghatóan szép anyai vonása jellemének, hogy amit magára nézve üdvösnek tart, azt benső kényszer nála mással is közölni. Ettől a vágytól ösztönözve írat egy igen hasznos kis könyvet udvari papjával „Lelki Abc“ címen cselédeknek valláserkölcsei épülésére.

Az Isten iránti szolgálat és embereken való segítség indításából fejlődik ki példaadó patrónai lelkülete. Édesanyának kell annak lenni, aki a segedelemére szorulókat ily áldásosztón tudja szeretni. Szívből fakadó vallomása: „Te látod Isten, mint az édesanya magzatit, a dajka az a kicsinydedet, úgy igyekeztem nevelni Istennek és szegény hazánknak szolgálatjára.“ Medgyesi állítja, hogy az orthodox religion alig volt nemzetünkben oly főiskola, amelyet bő költséggel ne gyámolított volna. Végrendelete külön emlékezik meg az ország különböző részeinek főiskoláiról. Egy sem tartozik neki annyi hálaival, mint a pataki kollégium, mely a Perényiek után az ő özvegysege alatt kezdi második fénykorát. Férje halála után Sárospatakra költözve urának régi terve szerint itt nyomdát állít. Európa egyik leghíresebb tanárát Comenius Jánost nagy javadalommal idehozza, ki alatt iskola, könyvtár, nyomda gyors virágzásnak indul. Valósággal anyai szenvedélye a mások lelki-testi táplálásáról való gondoskodás. A kollégium diákjainak étkező intézményt tart fenn. A környék úri családjainak leánygyermekait várába gyűjti, s a szövés-fonás mellett az Isten országáért égő lelkesedésre neveli. Majdnem végzete — egyesek szerint egyenesen halála — hogy élete keresztjei ebben a diák gyámolító, iskola pártfogó munkásságában sem fogyatkoznak meg. Szeretett pataki diákjai valami fegyelmi intézkedésből kifolyólag fellázadnak, s egy részük elhagyja a jogukat korlátozó iskolát. Bármint legyen is a dolog, a nagyasszony szívének célbataláló nyíl a tanulók zendülése, s ily szókra fakad: „Édes, kedves fiamnak, Rákóczi Zsigmondnak halálán annyit nem sírtam, nem keseregtem, mint az ifjúságnak e rajtam esett mél-

tatlan cselekedetén ...“ De szíve ekkor is elég hatalmas kegyesen megbocsátani, s a rosszat jóval fizetni vissza.

Hasonlóképpen kereszthordozásá nehezül az a válalkozása, mellyel az egyházkormányzat terén igyekszik meggyökereztetni egy oly újítást, mely egyformán következik a Szentírás szelleméből, s az ő fennkölt lelkéből, de nem a szűklátókörű kortársak ítélőképességéből. Ebben a korszakkezdő mozgalomban domborodik ki az ő egyháztörténeti jelentősége oly fensőbbiségesen, mint egy nagyasszonyé sem. Ez a presbyteri, népképviselési rendszerért vívott küzdelme. Eszményien önzetlen az a felfogása, hogy az egyház kormányzásából a népet sem lehet kizárni, sőt épp a presbyteri rendszert kell megragadni, hogy általa érettebbé, műveltebbé s buzgóbbá tegyük a lelkeket. Ő, különösen férje halála után, nyíltan pártfogásába vette azokat a papokat és tanárokat, akik ennek a mozgalomnak Angliából való átlplántálói, majd áldozatai voltak. Üldözés, megalázás lesz a része neki is. Megtörténik az, hogy legkedvesebb templomában, Patakon, olyan lelkész, aki maga is élvezője a nagy asszony adományainak, megvonja tőle az Úrvacsora kiszolgáltatását, mint valami cégéres bűnöstől. A presbyteri kérdésnél válik pártütővé fia, György is és fájdalommal kell megérnie, hogy vele szemben erejét vesztette az anyai akarat. Szenvedései, áldozatai mégis — örökös dicsőségére! — győzelmet hoznak az ügynök.

Élete, ez a szelíd, szerető, gyöngéd női élet íme nemcsak munka, hanem harc volt. Az ő lelkén győzelmet biztosító koronává fényesedett ez a mélységesen krisztusi életelv: „Isten dicsőségét és vallásunknak igaz tudományát akarjuk megtartani s annyi keserűségeink közt

való életünket csak arra rendeltük, miképen naponkint vallásunknak szolgálhassunk“.

Naponként szolgálni Istennek! Ez az ő életének legfelségesebb tanítása. Naponkint és az egész életen át. Ebből a szolgálatból szakította ki a halál Sárospatakon 1660 április 18-án. Ennek az Istenért vívott harcnak köszönhető, hogy szentségtörő kezek sírját ás feldúlták. Hisszük eljön az idő, mikor a sárospataki vártemplom fundamentumai között rejlő hamvait az ottani reformátusok templomában helyezhetjük méltó nyugalomra.

III.

Bornemisza Anna fejedelemasszony.

— I. APAFI MIHÁLYNÉ. —

1630 (?)—1688.

„Az ember igazgatja az ő dolgait, de Isten az, ki az ő keze munkáit megáldja; hiában a munka s fáradság az Isten áldása nélkül.“

(Gazdasági Naplója.)

Bornemisza Anna fejedelemasszony ezüstcsattos bibliájában, melyben híven meg jegyezte mely időben melyik részt magyarázta Tofeus Mihály püspök, ez az érdekes esemény olvasható: „1661.-dik év szeptember 11-ik napján Isten őfelsége kegyelmességéből adta az én kicsiny fiamat, Apafi Gregelyt. Ugyanazon napon és órán vitette el Ali basa az én szerelmes uramat táborára, fejedelemségre, amelyet álmunkban sem láttunk, hogy Isten a porbul felvegyen. Az Isten az én reménységem!“ — Ennek a különös fejedelemválasztásnak nagyon szomorúak a történeti előzményei. Ugyanabban az évben, 1660-ban, melynek áprilisában Lorántfy Zsuzsána lehunyta könnyhullásos szemét, a fenesi síkon halálos sebet kapott az ő fejedelem-fia, II. Rákóczi György is. A

dicsőséges hadak lengyel földön pusztulnak el s György fiatalon követte fényes nevű atyját a halálba. Erdély trónjára szomorú üresség nehezedett. Folyt a viszály, a harc, a vér azért, hogy ki legyen a fejedelem. S mikor a pártos fegyverek felett a törökké lett a győzelem, Ali basa azt kérdezte győzelmes nagybányai táborában: „Ki volna a régi családok ivadékai közül mind ősi, mint saját érdemeire nézve méltó a fejedelemségre?” A szászok követei Apafi Mihályt ajánlják, aki a tatár fogságból nagy váltságon nemrég szabadulva, ebesfalvi jószágán él csendben családjának s főúri kedvteléseinek.

Az ebesfalvi kúrián a fiatal Apafi házaspár várja az első gyermeke világra lépését és kibeszélhetetlen az ijedelem, mikor a rabságviselt férjet táborba viszik a török követek. Alig hagyják el az udvarházat, repül utána a hír, hogy fia született. A táborban úgy fogadják, mint fejedelmei; s csakugyan az ő kezébe tétetik az Erdélyi Fejedelemség kormányzásának gondja. Való igaz, hogy Apafi Mihály egyik legrégebb magyar főnemesi nemzetségből származik. De vezéri erényeket nem hozott magával a világra. Szereti az Istent, szereti a tudományokat, szereti a művészi és természeti szépet. De a nemes szívvel nem kapott kormányra-termett erős kezet. Helyette néhány erős egyéniség köré csoportosulnak az erdélyi események. Ezek: a bátyja, István; a felesége Bornemissza Anna, ennek unokaöccse, Teleki Mihály kancellár és Tofeus a félelmes szavú püspök. Nehéz dolog fenmaradt vádak éle előtt elnémult személyeket védeni, nehéz dolog a bekövetkezett események miatt egyiket vagy másikat felelőssé tenni. De bizonyos, hogy nem egy dolognak nem lett volna szabad megtörténni.

Bebizonyult tény, hogy a fejedelemasszonyt néha mesetésegesen távoztatták el férje mellől, hogy nemesebb befolyása helyett szabadabban érvényesülhessen az önérdek és ártószándék. A fejedelemasszony alakja azonban még mellőzve sem legkisebb a kormányon lévők közt 3 bizonyos, hogy kortársai és az utókor részéről nem méltatlanul illeti érdemeit nagyrabecsülő tisztelet.

Maga Bornemisza Anna előkelő család sarja. Atyja Bornemissza Pál 1633-tól borosjenői várkapitány, majd I. Rákóczi György udvari főkapitánya, mezei főgenerálisa. Ott is hal meg Rákóczi Hernád-Németi-i táborában, s nagy pompával temetik 1645 nyarán a váradi templom sírboltjába. Három lánya közül a középső, Anna emelkedik legnagyobb jelentőségre, ki 1650 június 10-én lőn Apafi Mihály hitvese. Középmagas szikár termete, katonás testtartása, csontos arca több erélyt, akaratot mint szépséget fejez ki. De épp ezek a tulajdonai teszik nagygyá. Híres rendtartása, példás rendszereteké, szorgalma, türelme, éles látása, parancsolni tudó határozottsága, okos takarékosága, célszerű bőkezűsége, lelki nemessége, természetszeretete, mély hite, gyümölcöző buzgósága emeli a köztisztelet magaslatára. Helyes ítélettel írja róla egy érdemes történettudósunk, Thallóczy Lajos: „Ha nagyobb országnak szerencsésebb körülmények között lett volna úrnője, a világtörténet lapjain foglalna helyet; egy nő, ki szervező tehetségének nemcsak a háztartás körében adja bizonyítékait, hanem az ország kormányzását is eréllyel viszi“.

Szerencsénkre és örömünkre kiválósága bizonyítékai írásban maradtak ránk. Szorgalmas kutatók megtalálták Bornemisza Anna gazdasági számadásait eredeti

kéziratban, négy vaskos kötetben. A Magyar Tudományos Akadémia adta ki: Bornemisza Anna Gazdasági Naplói címen, egy vaskos könyvben. A naplók már külső csinosságukkal érdeklődést keltőnek fel. Mind a négy meggyeszínű bőrkötésű. A belsejük pedig szép jellemkép arról, akinek neve alatt fennmaradtak. Huszonnégy-éven keresztül híven papírra tenni egy gazdaság történetének minden mozzanatát, már ez is érdem. Ezek a naplók azonban egy kis ország udvartartásának pénztári mérlegét tüntetik fel s így az államháztartás tükrei lévén, komoly értékű történeti forrásokul szolgálnak. A világos elrendezésű, könnyen áttekinthető, lelkiismeretes adatközlésű, pontos számadásai naplókból egységes kor rajzban emelkedik ki az akkori Erdély életképe. A feljegyzések 1667—1670-ig tartanak. A lengyelországi vereségek és Várad eleste csaknem sírját ásták Erdélynek. S hogy a végzetes körülmények közt átvett államháztartás 24 év ernyedetlen munkája alatt nemcsak vihartépttségéből épül ki, de aránylagos jóllét jeleit mutatja, az határozottan a fejedelemasszony egyéniségének valóban uralkodói nagyságát igazolja. Amit ő azelőtt az ebesfalvi családi jószág szűkebb határai között megtanult, azt a fejedelmi udvartartás naggyá nőtt munkakörében igazi fejedelmi eréllyel, kitartással és eredménnyel tudta érvényesíteni.

A naplóban, mely Isten nevének segítségül hívásával kezdődik, a fejedelem sajátkezű bejegyzésével tűnik szemünkbe Apafi rendelkezése, mely szerint: „Magunk országos gondjaink miatt nem érkezhetvén a jószágban kívántató rendelkezésre, fejedelemasszony szerelmes atyánkfiára bíztuk kegyelmesen a jószág igazgatásának

rendit, azért mindenekben szerelmes atyánkfiátul eleibe adandó rendelkezéséhez alkalmaztassa magát mindenki“. A naplók címe ez: „A méltóságos Bornemissza Anna erdélyi fejedelemszony mindennapi proventusainak s rendelkezéseinek diáriuma.“ Ehhez képest a mindennapi élet legaprólékosabb szükségleteitől az arany- ezüstrudak beszolgáltatásáig, néhány poltúrától 10.000 forintokig minden fel van sorolva. Mozgalmas, változatos élet tárul elénk, melynek központja a fejedelmi udvar, s abban a fejedelemszony. Életre kel előttünk erélyes alakja, amint az összes fejedelmi jószágok felügyelőjével tanácskozik, az íródeákjának diktál, a járandóságokat hozó követeket fogadja, vagy görög kereskedőkkel tárgyal. Megnyílik előttünk az éléstár, borospince s a kincses tárház. Bejárjuk vele a mezőt, számba vesszük a termést. S örömmel látjuk az egyiptomi bőség idejére emlékeztető bibliai takarékoságot, mely inkább ötödévi asztagokat tartogat, minthogy szükös években szükségét lásson az ország. És meglepődünk a kereskedelem élénkségén. Nagymennyiségű szarvasmarha, ló, élelmiszer, kéneső, bőraru, vaskészítmény, műtárgy (harang) kerül forgalomba. Egy alkalommal például Balázsfalváról 2500 kidolgozott ökörbőrt küldenek a tatár kánnak. Jelles mesterek, óráso, ötvösök, műkertészek válnak az udvar díszére. Görgényben, Déván papírgyárat tartat fenn, s a szellemi életre is jellemző, hogy az udvar havi papírszükséglete tíz-tizenöt köteg. Van 18 tagú udvari zenekar, van kápró és nagyra becsülik az udvari könyvkötő munkáit.

Bornemissza Anna az első fejedelem asszonyunk, akinek házatájáról, életmódjáról tiszta képünk van. — Lakó-

házaik nem ékeskednek külső pompával, hanem a kertjeik az Édenkert gyönyörűségét varázsolják elő. A kisebb-nagyobb virágágyakban jázmin-, liliom-, rezeda-, violacsoportok fogadják a belépőt. Az utakat hársf sorok vonják zöld sátorba. Messzire terjesztik illatuk árját az igéző szépségű rózsaberkek. És a kert végén, ne-felejccsel kirakott partú patakocskák szélén, ünnepélyes pompában virulnak a délszaki koronás cipressus ligetek.

Belül az udvarházban bőséggel kínálkozik látni való a figyelő szemnek. A remek faragású bútorok:, a fejedelem kivert agyú, mives markolatú fegyverei, a trónörökös idegen uralkodóktól kapott játékszerei, képek, edények, szőnyegek, mind a szép szeretetét hirdetik. Sok értéket rejt a fejedelemasszony öltözőszobája. Sokat használt hasznos tárgya ennek a patika-láda. Rendszeretetre vall, hogy minden szer külön rekeszben várja, miikor kerül rá a szükség. Színes csoportba rendeződnek az olajos üvegcsék: köménymag-, narancs-, zsálya-, mandula-, menta-, rózsa-, szegfű-, rozmaring-, ánís-, sárgaviola-, szerecsendióolaj fénylik és illatozik. Gyógybalzsamok következnek: kénkő-, csukafog-, törökbalzsam. Aztán, kláris-por, emberkoponya pora, szarvas szarva-pora, márciusi nyúl-szem; Abel-vére, szarvas szive, egy rekesz fekete cukor, néhány üveg sárkány-víz — mintha régi szép székely mesék bajtól mentő ezerjő-szereit válogatták volna össze.

Elképrik a szem a fejedelemasszony remekelt ruhadarabjain. Ruhái szabása háromféle: nemzeti, francia- és lengyel-módi. Ruhája két főrésze a palást és a szoknya. A palást anyaga hosszú atlasz, selyem, virágosbársony; nyesi-, róka-, hiúz-béléssel. ha téli s könnyű selyemmel bélelve, ha nyári mente. A szoknyák kelméje

bársony, tercella, kanavász és selyem. Színük a színskála minden változatát élénk ragyogja. A francia szoknyák gazdagcsipkészetűek. Csipkét is háromfélével veretnek; ilyen az arany-ezüsttel kötött, az arany-ezüsttel fodorított s a tiszta arany-ezüst csipke. Hajkoronáját csillogó fejszorító foglalja formába; tiszta aranylemezből össze illesztett, válogatott drágakővel kirakott mestermunkája ritka a maga nemében. Házi fejkötői gyönggyel, ékkővel, csipkével díszesek, keztyűje: hiúz vagy nyuszt mái, a csuklónál csipke szegéllyel. Legyezője selyem, arannyal szegélyezve. Lábára csinos csizma feszül vagy vörös saru csavarodik. Keszkenőjén címere díszlik skófmmmal szépre kihímezve. Minden darabnak külön értéket ad a kelmék ritka becse. És minden idők előtt dicséretessé teszi öltözködését — a nőiesség fenségét őrző szemérmes, „illemes magatartás.“ Bizonyos, hogy a fejedelmi udvar az alkonyodó nemzeti dicsőség isjén is megtudta őrizni fényét, méltóságát s a korabeli külföldi uralkodók követői elragadtatással emlékeznek meg jelentéseikben az udvar s a fejedelmi pár mesés megjelenéséről.

A jótékonyságáról híres, iskolaszerető, diákpártoló Apafi-pár jóhíréhez legméltóbb azonban az a bőkezűség, mellyel a könyvek iránti benső vonzódását bizonyítja. A könyvtár jellegzetessége, hogy a különféle irodalmi ágak a korabeli színvonalhoz képest meglehetősen bőséggel vannak képviselve s így minden ismert körből elég gazdag készlet áll az érdeklődő rendelkezésére. Az egyes művek belső szépségét legtöbbször pazar kötéssel, külső kiállítással igyekeznek hatásosabbá tenni. Hittudományi munka van 29; az ilyenek mint Pósházi: Katechisatio, Medgyesi Pál: Praxis Pietatis, fekete bőrkötésben, ez-

zel a jelmonddal: Reménnyel élek, reménnyel hálok! Nem hiányzik: a hazai katolikus irodalom legjava s a külföldi protestáns theológia leggazdagabb termése. A Bibliának 16 példánya tesz bizonyosságot a Szentírás igaz becsültetéséről, mind a 16 a leggyönyörűbb aranyozott bőrkötésben. Van ezeken kívül 20 történeti, 12 bölcséleti, 34 földrajzi és orvosi munka. A címertani, nyelvészeti, jogi és egyéb művek mellett egy gazdag sorozat ókori remekíró díszkötésben s egy Corvina világít rá, az udvar szellemi szükségletére és művészi fényűzésére.

Még inkább dicséretökre szolgál, hogy a könyvek között nem egy van olyan, mely a fejedelmi pár nemeslelkűségének köszönheti kinyomatását. Egyik erőssége a fejedelmi háznak Tofeus (Dobos) Mihály püspök (1624—1684.) Erdély Jeremiása. Lélekrázó beszédeit a fejedelemasszony két gyorsaníró diákjával titkon a templomban leíratta s ezeket a szerző átnézvén, úgy jelennek meg 1683-ban. Tehát ezeknek a csontokba rekesztett tűz erejével izzó beszédeknek fennmaradása egyenesen a fejedelemasszony érdeme. Nem is késik párfogói dicséretével a könyv szerzője, ki így ajánlja művét Apafi Mihálynak és Bornemissza Anna istenfélő nagyságos fejedelemasszonynak: „Meglátszik a Nagyságtok maga s mások lelkére való fejedelmi méltóságához illő vigyázása e drága, szép munkának kinyomatásában, amint nem is régen is ezen lelki szorgalmatossága látszék meg Nagyságtoknak ama fejedelmi méltóságban mostani időben példa nélkül való, az egész Idvességnek Tudományát befoglaló magyar nyelven adott fejedelmi munkában.“

Apafi Mihály (kegyessége — az egyházi intézmények támogatása mellett — fennmaradt irodalmi munká-

jából és naplójából is nyilván való. Hűséges, szeretni tudó .szíve is ennek a lelkületnek bizonyága. Szépen egészíti ki egyéniségét felesége mély hitből táplálkozó vallásossága, mely úgyszólván minden írásos emlékéből rokonszenvet keltően sugárzik: felénk. Láttuk milyen kiválóan éber és sokra igyekező gyakorlati szellemet tükröznek gazdasági feljegyzései. De utoljára hagytam, mert szép egyéniségére ez a legjellemzőbb, hogy ez a szellem sem egyéb, mint gyökeresen keresztyéni jellemének a mindennapi élet terén nyilvánuló bizonyága. Ő sáfár, akinek mindenéről számot kell adni. Ő munkás, ki oda fel való forrásokból szív lelkébe erőt a hűséges munkához kívánt kitartásra. A számadások elé imádságos szív, imádságos kéz vetíti papírra ezt a forró vallo-mást: „Isten az én reménységem, akinek kezében minden birodalom; aki megalázhat s fel is magasztalhat, meg-szorít s meg is vigasztalhat; sem a futóké, sem az akaróké, de a könyörülő Istené. Hiába fut, fárad az ember, ha Isten munkáit meg nem áldja bőven, mint Dávid. is mondja, hiában a ti reggeli felkelétek és este lefek-vésnek. Amely ember Istent segítségül hívja, minden kezének munkáit megáldja“.

Fohással kezdi, 1673-ban. a II. kötetet is: „Az ember igazgatja az ő dolgait, de Isten az, ki az v keze munkáit megáldja; hiában a munka s fáradtság az Isten áldása nélkül. Úr Isten áldd meg minden dolgaimat s mindezekben a világi dolgokban ne engedjed, hogy fel-ségedet megbántsuk, hanem mindenekben először Felsé-gedet kereshessem, annak utána várom Felséged áldását“ Nem is maradt el életéről Isten áldása. Ha szorgos-kodott Martha szorgalmával, elvette jutalmát, mert 24

évi igyekezetével jobb időt derített ura és országa életére. S ha hitt és szeretett Mária szívével, volt kibén bízni s volt kit szeretni, mert Istene kiadta részét úgy a gyermek-áldásból, mint egyéb javakból. Mily öröme lehet, hogy 1681 június 13-án, Istennek megköszönhetetlen bölcs rendeléséből nagyobb fiát, Mihályt a rendek Erdély fejedelmévé választják. — Tölthetett pedig szép házas életben népe és családja javára 35 esztendőt, 1688 aug. 5-én Apafi Mihály megtört szívvel írja. naplójába: „Az én szerelmes feleségemet, aki minden keserves és bajos dolgaimnak társa volt, elfelejthetetlen szomorúságomra szólítá ki Isten estve 10 óra tájban Ebesfalfván“. Temetésének a következő leírását találjuk feljegyezve a sárospataki könyvtár egyik régi könyvének, a Károlyi-Zsuzsána felett mondott beszédeknek, előzék-levelén: „1688 aug. 5-én éjjel 10 óra tájban holt meg a boldog emlékezetű jó kegyelmes asszonyunk Bornemisza Anna önnagysága Ebesfalfván az időknek szorongattatásához képest temettetett el Almakereken a szász templomban 1688 szeptember 8-án. Ebesfalfván predikált tisztt. Nagyari József úr ő Nagyságok; udvari prédikátorok. Almabereken predikált tisztt, püspök Horti István úr. Nagy pompa a temetésen nem volt, de mégis a frequentia jeles volt, úgy hogy 27 hintókkal kompareáltak legyen az urak és főrendek; Isten nyugossa, meg a jó Fejedelmásôizonyunkat, én fogtam egyik a testet. Váraljai István hunyadi ref. prédikátor“.

Apafi Mihály beírta a naplójába szerelmes feleségéről, hogy „Isten öfelsége mind a mi Urunk megjelenéséig csendesen nyugosson világi sok terhes fáradsági után és hogy mind kettőnket szent színének látásával örvendez-

tessen aztán — mint akinek napja örökre leáldozott —
élőihalottja lett a búskomorságnak.

Az a szeretet, mely a nagyasszonyt sírjába kísérte,
az a fájdalom, mely sírjával borult a kesergő szívekre,
gyászos bizonyosága annak, hogy kije veszett el Bornem-
isza Annában az elárvult Erdélyországnak.

IV.

Bethlen Kata fejedelemsasszony.

— II. APAFI MIHÁLYNÉ. —

1678—1725.

„Tégy engemet, mint egy
pecsétet szívedre és buzgó
szerelmed maradjon én raj-
tam, hogy senkit Te kívülled
ne szerethessek.“

(Imakönyvből.)

Bethlen Katát kettőt adott nekünk a Gondviselés. Egyik II. Apafi Mihályné, ennek atyja Bethlen Gergely erdélyi főgenerális, anyja Thoroczkai Mária. A másik: Teleki József né. Apafinét így emlegetik az egykorú feljegyzések: Bethlen Kata fejedelemsasszony, vagy hercegnő; Telekinét pedig így: Gróf Bethlen Kata, vagy amint ő szereti írni: Árva Bethlen Kata. Rokon a kettő vér szerint; rokon lélekben, rokon a sorsában. Mind a kettő neve belekerült a magyar írók életének és műveinek gyűjteményeibe is; minthogy azonban az Apafiné élete viszonyait eddig senki sem ismertette, a közvélemény nem látja tisztán sem egyéniségüket, sem irodalmi működésüket s a két Bethlen Katát legtöbbször össze szokták téveszteni. Lépjen azért elénk először az Apafiné

alakja. Fogadjuk azzal a tisztességtevessel, mely méltán megilleti Erdélyország utolsó fejedelemszökevényei s azt a nőt, aki feketeborulatot ég alatt áll két korszak határán és szelleme fényes intő jel az ég felé, mely vilámvillanásnál is meglátja az egymás ellen tüzelő testvéri öklöket vagy az alázatban felsugárzó megistenesülő szíveket.. .

*

Bornemissza Anna halála után I. Apafi Mihálynak nem volt többi ereje az uralkodásra. Pedig a nemzeti függetlenség végső bástyáján ekkor kellett volna állni a legerősebb férfúnak. Évek jöttek, évek mentek s a magyar föld felett a török iga kezdett átváltozni német szolgasággá. Erdélynek, a magyarság délkeleti védőperemének, módjában lett volna megoltalmazni — hogy a nemzet oltalma lehessen — saját függetlenségéből minél többet. Nem így történt. A győzelem Bécsé lett, mely mindent elkövetett azért, hogy a töröktől felszabadult országot fennhatósága alá hódoltassa. Így esett, hogy mire II. Apafi Mihály, a fejedelmi szék örököse, nagykorúságot ért volna, Erdély önállósága leáldozott.

... Milyen öröm volt, mikor I. Apafi Mihály Isten iránti hálás szívvel jegyzé fel naplójába — 1676. október 13-án — Mihály nevű fia születését. Milyen lelkesedés volt, mikor öt év múlva — 1681. június 10-én — Teleki kancellár karján viszi be a kis Apafit a gyulafehérvári országgyűlésre és a rendek „közös megegyezett szívvel és szájjal,“ háromszoros „vivat“ kiáltás közben fejedelemmé választják, „kiért áldassék az Isten dicsőséges szent neve mindörökké“, mint a boldog apa írja. S az erdélyi szíveiket az idősebb Apafi 1691. április

35-én bekövetkezett halála után is az a reménység hatja át, hogy az ő fejedelmük, — ha 20 éves korát eléri, — H. Apafi Mihály lesz. Mennyi szép remény fűződik a 15 éves ifjú jövőjéhez! S mennyi gyász tapad aa ő korán halálba hervadó életéhez! És ki lenne inkább osztályos társa szívzsomorító sorsának, mint a hűtvese, Bethlen Kata fejedelemasszony? . . .

Szenvedéseik házasságkötésükkel kezdődnek. Egyik-másik kortárs felfogása szerint egyenesen ez volt az oka a fejedelmi szék elvesztésének. Lipót császár szörnyen felháborodott, hogy az ifjú Apafi az ő előzetes tudta nélkül lépett házasságra, melyet „mindenekben rosszalván“, a kormányzókat hívja fel annak megakadályozására. Mikor pedig ez nem sikerül, Mentve érzi magát öfelsége ama kötelezettsége alól. hogy Apafit 20 éves korában méltóságában megerősítse. Érdekes, amit erről Apor Péter erdélyi főúr feljegyez: „II. Apafi Mihályt Leopoldus császár az erdélyi akkord commendans generális gróf Veterányival Bécsbe felhivatá, ott sok szép kegyelmes intésivel intette. Akkor visszabocsátván Erdélybe, sem az Leopoldus császár, sem a felséges udvar intésével nem gondolván, sem pedig az erdélyi igaz hazafi tanácsosoknak hasznos tanácsát nem fogadván, hanem magával egyidejű tanács után indulván és némely Bethlen urak, (mert a Bethlen urak sem javallottak, mind szándékját) javallásán megindulván, elveszi magának feleségül a Bethlen Gergely leányát, Bethlen Katát, Az nem tetszett sem a felséges udvarnak, sem az igaz hazafinak. Meglévén a lakodalom, a felséges udvar másodszor felhivatja Bécsbe, s többször le sem bocsátja; azért a felesége is utána ment Bécsbe. Annyi kegyelmes-

ségét mutatta Leopold császár, hogy Sacri Romani Imperii fejedelemnek tévé, de avval az erdélyi fejedelemségből kikoppana.“ T. i. római szent birodalmi fejedelmi címet adott az erdélyi fejedelemségről való lemondása ellenében. A császár kegyes jóindulatának teljesebb ismerete kedvéért azt is tudnunk kell, hogy a fejedelmet száz német lovasból álló fegyveres karhatalommal viteti Bécsbe 1696-ban.

II. Apafi Mihály, a 18 éves fejedelmi sarj, így írja le naplójában nősülését: „1694. februr 24., hamvas szerdán ebéd Után 12 órakor az Istennek kiváltképen való rendeléséből s tanácsából jegyzettem el magamnak feleségül az erdélyi főgenerális, Bethlen Gergely uram ő kegyelme negyedik leányát, Bethlen Kata kisasszonyt.“ Ő tehát Isten rendelésének tartja ezt a házasságot s elégytlen jegyzi fel, hogy Bánii György gubernátor uram is „javalja házasságomat.“ — Leírja a jegyváltást is: „Juni 30. Isten segítségéből sok nagy rendek praesentiajában (jelenlétében) váltottam gyűrűt a mátkámmal solemniter (ünnepélyesen) Bodonban, estvefelé a gubernátor uram szállásán esküdtünk meg is. Esketett pedig Diósi András uram, a radnóti prédikátor, melyet adjon Isten lelkem idvességére s vigasztalásomra.“ Ő tehát a házasságban az ellene korán megindult zaklatások ellenében keresne vigasztalást, s íme, ép ebből fejlődik ki tragédiája. Bécsben 1697-ben határozta el az udvar, hogy „többé ne is láthassa hazáját.“ A száműzött fejedelmi ivadék így önti ki keserűségét egyik imájában: „Akik énvelem laktak, nálam mindenkor tisztességben voltak, kikkel tanácsomat közöltem, kikkel együtt jártam templomba s kikkel együtt nyájasságban éltem, azok emel-

ték fel fejüket ellenem, azaz kívánták eltörölni az én nevemet. Lelkem oroszlánok között van, feküszöm a gyújtogatok közt, kiknek foguk dárda és nyíl, s nyelvök éles szablya.“

A jólelkű fejedelem bizvást remélte, hogy a fejedelemségről lemondva, megnyerheti a császár kegyét. Egészsége előbb roppant össze, mintsem vágyát elérhette volna, vagy széles birtokai helyett élete könnyebbitésére évi kegydíjat kapott volna. 1713. február 18-án fészkére száll lelke Teremtőjéhez. „Ifjúságának virágjában így hervasztották el. . . Isten szánja meg ezt az ártatlan pár ifjút“ — mint Bethlen Miklós írja Önéletírásában és mint Jakah Eleknek „Az utolsó Apafi“ című tanulmányában olvashatjuk.

Hogy mi volt a Bethlen Kata fejedelem asszony élete. ezek után elképzelhető. 1701 óta ő is Bécsben szenvedni férjeurával a száműzetést. Női szívnek, hazaszerető erdélyi szívnak már ez is végzetes megpróbáltatás. Az alatt a sötét tilalom alatt élni le egy életet fiatal korától fogva, 'hogy nincs többé útja vissza a szülőföldre, — ez magában is olyan kereszt, melynek roskasztó súlya alatt alig lehet felegyenesedni. Hogy lehessen annak otthona Bécs, akit erőszak tépett el Erdélytől? A szülőföld édes levegője helyett szívhatja az udvar méreggázos légkörét, látva, hogyan fojtódik el benne ifjú férje lélekzete örökre s érezve, hogy fullad el benne 12 év özvegyi gyászában önnön élete . . . Aki erről az életről ír, nekrológot ír életírás helyett.

A megváltás órája 1725 január 2-án jő el. A lélek felszáll Krisztusához, kinek gyógyításáért a törtszívű bujdosó oly igen sóvárgott. Testét — mint a fejedelem-

asszony udvarának főembere értesít — január 6-án lesz koporsóba. E hónap 14-én indítják útnak Debrecen felé, honnan uradalmi prefektusa, Récsei István viteti illő tisztességgel Erdélybe. A testnek tehát 24 évi bujdosás után megadatott a kegyes engedély, hogy visszatérhessen Erdélybe. De még ott sem viheti mindjárt magával sötét sorsát a szeretett Székelyföld enyhülést engedő hantjai alá. Temetési alkalmatosságra várván, évtizedekig hagyják porladozni az almakereki templom sekrestyéjében. Nincs aki eltemesse, mert a kincstár az Apafi-birtokot elfoglalván, a követelő Apafi- és Bethlen-örökösöknek nem enged abba bemenetelt.

Szomorú élet, szomorú haljál. De vájjon minden elhervadt ezzel a két korán sírba szakadó pályafutással? Nem! A lélek diadala emléket hagyott maga után.

Bornemissza Anna fejedelemasszony 1684 október 22-én kelt végrendeletében négy dologra kéri fejedelemségre hivatott fiát: 1. Istent élete minden napjaiban teljes ereje szerint szent alázattal tisztelje. 2. Az orthodox (református) vallásban, amelyben született és eddig híven neveltetett, tántoríthatatlanul maradjon meg s azt ne csak vallja, hanem lelkének külső és belső fényes tulajdonságai által legyen pártfogója s mint a sas csodálatosan védi fiait, úgy ő is vallása szolgálait, növendékeit szeretettel, páldaadóan oltalmazza. 3. Szíve legtitkosabb mélyéből jövő tanáccsal tanácsolja, hogy lelkiismeretesen Istent tekintve, szüleinek tanácsára hallgatva, oly nőt vegyen, ki szép s gazdag az Úrban. 4. Fejedemi méltóságra jutva, a nép igazgatásának rendjét Izrael nagy királyaitól tanulja el, azokat kövesse és tartsa meg boldog, boldogtalan állapotában.

Apafi Mihály meghallgatta az édesanyja tanácsát. Meghallgatta abban, hogy Istenét mindvégig alázatos szívvel szerette. Meghallgatta abban, hogy hitvesi szeretetében hívséges álhatatossággal megmaradt amellett a nő mellett, aki a hitben az ő lelkével egy lélek. Ebből fakadnak egyrészt szenvedései, a háborgatások, de ebből buzognak fel enyhülése kútfői. Az, amit feleségével együtt szenvednek, mintha felette volna a mindennapi ember teherbírásának. De az a lelkület, mellyel mindent önmegtágadással elviselnek, szintén magasztosabb, mint ami átlagos embernek osztályrészül jut. Az ő hevülésük tüzeiben csak ama bibliai nagylelkek égnek — emésztetlen lángolással.

Első lépésük, a házasságuk, ütköző kő a császár ezemében, akinek katolikus nő a jelöltje a várományos fejedelem számára. Házasságuk első éveit, ami másoknál a boldog fészekrakás ideje, egymástól messze, más-más országban töltik. Vagyonukra, falvaikra, erősített városaikra: Hunyad, Illye, Radnót, Fogaras, Huszt büszke várára, idegenek szemük láttára vetik rá kezüket. Szeretőszívű hozzátartozóik s egyben pártfogóik, a Bethlen Kata atyja s nagybátyja, elhalnak. Hatalmas rokonaikban nincs bizalmuk. S kihez bizodalommal fordulnak segítségért: a császár és császárnő, azoknak az az érdekük, hogy a fejedelem házasságából ne maradjon örökös s az utolsó Apafi utód nélkül búcsúzzék el az élettől. A nemzet, melynek országgyűlése előbb ragaszkodó szívvel folyamadik a fejedelem hazabocsátásaért, a kuruc-harcok idején elfordul tőle s hálátlannak bélyegzi azt az ifjút, akit ötéves korában reménységgel emelt a fejedelmi székre. . . Rang, vagyon, ifjúság, minden el-

viharzott, csak a szeretet nem fogyott el soha és a reménykedő hit, mellyel nem szűnt meg szívok Istennek kegyelmét magasztalni.

Bujdosásuknak egy gyönyörű imakönyv őrzi emlékét). Különösen Erdélyben annyira elterjedt, hogy 1726-tól, 1910-ig 15 kiadásban jelent meg újból és újból. Címe: Bujdosásnak Emlékezet Köve. Szerzője neve egyik kiadásban sincs megjelölve, az irodalomtörténet azonban, Bod Péter feljegyzése nyomán, Bethlen Kata fejedelemasszony neve alatt ismeri, s a könyvet kezdő vers 17-ik szakaszába bele is van szöve a Bethlen Kata név. Apafi Mihálynak kéziratból kiadott imádságai (a Református Szemlében) is bizonyítják, hogy ez az imakönyv tőlük származik, bár idővel mások szerzeményeivel bővült Felemelő tudat, hogy nem egy imájukat közösen írják s így közös fájdalomukban közösen szokják meg vigasztalásuk örömét a fohások forrásainál keresni.-

A szívhez szóló kis könyv a „Mint gyors szarvas, kit vadász sért...” kezdetű régi szép magyar verssel kezdődik, melyet ezek a sorok vezetnek be:

„Előljáró beszéd és ajánló levelecske a megsebesített és orvoslás után indult bujdosó szarvasnak ábrázatjában lerajzolt állapotja egy édes hazáján s házán kívül bujdosó és maga bűnein titkon kesergő s annak igaz orvoslását nagy szorgalmatossággal kereső kegyes szívnek“, íme a vers legszebb része:

Mint gyors szarvast, ba vadász sért,
És dárdája szívére ért,
Befut havast, ligetet, tért
A seb mérge hogy hozzáfért,

Mint szarvasnak, úgy van *igyem*
 Sebes is, szomjú is lelkem,
 Szemeimet égre vetem
 Panaszimat miként kezdjem.

Ama régi nagy vadásznak
 Nincs száma tüzes nyilának,
 Kik szívemre el-béhatnak
 És ott nagy sebeket hagynak.

De találtam egy orvosra
 Ezerjófű sok van nála,
 Élet forrása ő maga,
 Szomjú lelkem csak ezt várta.

Kapuján kívül *BETHLEN*-nek
 Fakadt forrása egy víznek,
 Melyből Dávid vitézinek
 Hagyík, hogy innya vigyének.

Jézus, Te vagy az a forrás,
 Kit magának ha ki felás,
 Nem árt neki semmi marás,
 Többé rajta nincs szomjúzás.

Ezerjó-füvem, forrásom,
 Légy nekem édes Jézusom,
 Oltja véred szomjúságom
 Sebed legyen orvosságom.

Ki ne venné észre, hogy az említett vers-szak első sorában Betlehem helyett BETHLEN van, s a második és negyedik sor második szótagja kiadja a KATA nevet? Ő az, aki „hazáján és házán kívül bujdosva“, az élet minden javát rendre elveszítve, nem találja a gyógyulásnak nemesebb módját, mint azt, hogy szívét minél teljesebben adja át Istenének, Jézusának. Ennek a forró vágynak, önátadásnak hangjai zendülnek meg az imádság-

ságokban is. Úgy omlik le Ura előtt, mint az evangéliumi Krisztushívő asszony; „Noha nincsen tiszta szívem bennlakásodra, mindazonáltal a könnyhullató szemek soha meg nem szűnnek, hogy áldott lábaidat mossam és az én vétkeimet sirassam.“ Női a kép, melyet a Bibliából felidéz, női a fogalmazás, női az áldozatosság, melynek szenvedélyességével kívánja Urát szolgálni. Koldusi sorsának nyomai az ilyen sorok: „Áldj meg engem minden ajándékkiddal, amelyek nélkül szükölködöm, és amelyekkel felruháztál naponként azokat öregbitsd énbenem!“ Szíve egészen összeforrti kész Jézus szikével: „Tégy engemet, mintegy pecsétet szívedre és buzgó szerelmed maradjon énrajtam, hogy senkit Te kívüled ne szerethessek!“ — Az elárvult szív epedése ez, akinek itt a földön nincs már mit szeretni, de aki előtt szenvedéseiben nagyra nőtt hite jókorán megnyitotta a mennyet.

*

Íme az utolsó erdélyi fejedelemasszony élete és lelke. Élete csupa lemondás, megfosztatás. Lelke csupa lángoló vágy, gyúlasztó tűz, mellyel kétszáz év távolából is magával sodorja lelkünket ama boldog magasságok felé, ahol nem fáj többé semmi, sem az, hogy életében magára hagyták, sem az, hogy hálálja után el nem temették, csak üdvözíti az a bizonyosság, hogy ha elvész is az egyik haza, a földi, megmarad a másik, melybe a bujdosókat is ronthatatlan szállásra várja az, aki azt jó vala el megtartani, ami elveszett...

V.

Árva Bethlen Kata grófnő.

— GRÓF SZÉKI TELEKI JÓZSEFNÉ. —

1700—1759.

„A földi szív helyett te adtál mennyei szívet énnékem, hogy én minden örömömet és teljes vigasztalásomat csak egyedül a Te dicsőséged terjedésében találhassam fel.“
(Imakönyvből.)

A Bethlen család — az Apafi nemzetség egyik oldalága — egyik legrégebbi törzsöke a magyaroknak. Két ága két kalászba szökkenése a faji őserőnek. Egyik ág az iktári Bethlen törzs; koronája Bethlen Gábor Erdély legnagyobb fejedelme. Másik ága a Bethleni Bethlen törzs, több ízben történetírói erényekkel ékes. Két örökszép hajtása e két Bethleni Bethlen Kata, kik közül egyik II. Apafi Mihály, másik a Gróf Teleki Mihály felesége.

Bethlen Kata, akit az Úristen még kisdéd korában beír a gyámolatlan árvák seregébe, 1700 november 25-én született, Bonyhán, Kisküküllő megyében. Atyja Bethlen Samuel küküllői főispán, marosszéki főkapitány a nagyenyedi kollégium világi gondnoka, kinek Isten házához való buzgóságát nemes tettek és dicsérő feljegy-

zések őrzik. Anyja, Baraai Nagy_ Borbála, Kata 8 éves, mikor apja meghal, s anyja a Hallerkői Haller Istvánnal kötött házasságával véli biztosítani gyermeke jövőjét. A jólelkű főúr házában, ref. nevelőjük gondozása alatt baj nélkül nőnek a Bethlen-gyermekek. Katának mégis innen indul ki a Kálvária-járása. Még alig 17 éves, mikor anyja férjhez erőszakolja a mostoha fiához gr. Haller Lászlóhoz. Kata születisztelő lány, aki akarva se tudna anyja akaratára ellen cselekedni. De vallásáért él-hal. S a buzgó katolikus Haller-fiú vallásában szíve oly akadályt érez, mely boldogságának örök mindenkorra bezárja ajtaját. Erős ellenszegülését csak csellel tudják legyőzni. A házasságkötés törvényes tény lett. „Amit a Bölcs Isten végzett, azt halandó ember el nem bonthatja“ — írja Élet írásában. Megmozdul ellene minden eszköz, hogy áttérésre kényszerítsék. Se szép szó, se rászédés, sem erőszak, nem bírja hitétől elhajlítani. De nyugalma semmi. Anyja meghal, s a támadás még erősebben indul meg. S nem kímélik akkor sem, mikor 1718 májusában, kettős gyermeke születésével élete vettetik válságba. Élete megmaradásához nincs emberi remény. S mikor három hónapig fekszik ágyához szegezve, férjét asszonyi tanácsal arra oktatják, hogy „gyeremekágyában bánják vele igen keményen.“ Az elgyötört lélek mit kívánhatna mást, mint-hogy: „Ez az igaz Isten, akit én gyermekségemtől fogva tiszteltem és mostan is tisztellek, cselekedje azt a nagy irgalmasságát énvelem, hogy esztendő ilyenkor legyünk elválva egymástól, vegyen el az Isten vagy engem, vagy kegyelmedet“.

Amit a nagy Isten meg is cselekszik.

Férje, akit rokonsága csúfosan magára hagy s akit

zaklatott neje pestises nyavalyájában angyali hűséggel ápol, 22 éves korában, alázatos fohászkodás között elhunyt. Bethlen Kata 2 kis gyermekkel, s a születendő harmadikkal özvegyen marad. Egyideig a pestis elől mentve gyermekeit testvérei hálánál keres nyugtot, kik tárt szívvel fogadják. „Ha Isten ítéletit bocsátja reánk, akkor is mutassuk meg egymáshoz igaz atyafiságunkat, egyik a másikra gondot viselvén.“ — 1719 szeptemberben kislánya születik Borbála, akinek sok baja közt is igen megőrül, mert saját vallásában nevelheti. Férjét a pusztító járvány miatt csak egy év elteltével temetheti el Fejéregyházán. Ekkorra meghal a két éves kis fiú ikrek közül az egyik. Sámuel. A széparcú, kellemetes gyermek — kit felette nagy indulattal szeret, úgy hogy anyának gyermekéhez való nagyobb szeretetét kigondolni sem lehet — követi atyját a korai sírba. S képzelhető mennyi szenvedésnek kellett összefacsarni azt a mélységből mélységbe vettetett szívet, ha azt írhatta 20 éves koráról, hogy eddigi életének ez az özvegysége, legkönnyebb, majdnem minden kereszt nélkül való része. — Három évi magános élet után férjhez megy Őszelki Teleki József grófhoz, a Teleki Mihály kancellár fiához. Lakodalmukat 1722 májusában az Olt-menti Hévízen tartják. Ez a kis község válik fészkévé élete nagyobb részére. Férje jólelkű, barátságos, jellemes, egyházai, hazáját buzgón szerető férfi. Nagy műveltsége mellett gazdának is kitűnő. Tiszttségére is előkelő. Alsófejér megye főispánja, a marosvásárhelyi kollégium gondnoka. Helyzete e jó és okos keresztyén férj mellett a világi javakban is oly tisztességes, hogy jobbat kívánni se lehet. A sötét tavaszú női élet fölé mintha derű moso-

lyogna. De a májusi nász boldogsága elmúlt a májussal. „Nem tetszék Istennek — sóhajtja szelíd megnyugvással — hogy az édes közé keserűt is ne töltene, hogy a világgal ne legyen semmiféle összeelegyedésem“. Betegségek veszik Körül, úgy hogy egészsége soha többé helyre nem., állott. Ezeket azonban ifjúi ereje, csendes jó élete könnyen elszenvedné.

1723 márciusában kisfia születik, Zsigmond. Még be sem telt szíve anyai örömmel, még fel sem kelhetett a gyermekágyból, mikor gr. Komis Zsigmond gubernátor és Kászoni János kancellár zaklatni kezdi Haller Gábort, hogy a Haller László gyermekeit vegyék el anyjuktól. És megkezdődik a kilátástalan pereskedés. Az ábrahám próba ismétlődik itt meg: melyiket szereted jobban, a hitedet, vagy a gyermekedet? Bethlen Kata a hitet választja. A leányhoz a Hallerékkal kötött „contractus“ értelmében neki van joga, az anyának; a fiát pedig hajlandó a római katolikus vallásban nevelni. Hiába. Olyan nagy befolyású ember is, mint gr. Károlyi Sándor generális, a bécsi udvarnál azért jár közbe, hogy az eretnek gyermekeit az anyától elvegyék. A császári udvarnál belátják, hogy a gyermeknek a haza törvényei szerint az anyánál kellene maradni. A felelet mégis az, hogy a császárnak joga van a törvényt megbontani. Br. de Tige generális pedig megkapja a rendeletet, hogy két kompánia katoná egy főstrázsamesterrel akárhol találtassanak, vegye el anyjától a gr. Haller gyermekeit. Ezt már nem várhatja be a sebzett szívű asszony. Maga viszi el két gyermekét a nevelő-szülőkhöz. Csaknem elolvad a szíve nagy keserűségében. Férje, püspöke hiába vigasztalja. „Csak Te erősítettél meg én Istenem, hogy el ne fogyatkozzam.“

Még tetézi siralmait, hogy 1726 februárjában szerzett hűlése egyidőre hallását is süketséggel fátyolozza. Tavaszra egy szép arcú, szép elméjű gyermekkel, Gáborral, négyév múlva Klára születésével örvendezteti meg az Isten. Bár sokszor áll betegségei miatt a halál kapujába, ezek az ő legszebb évei. Ha Pál és Borbála el is vétettek, íme adott az Isten helyette másokat, kiket igaz hitében nevelhet. Legtöbb gyönyörűségét Zsigmond bámulatos értelmében találja. Abban sem gyönyörködhetik soká, 1731-ben 9 és fél éves korában 13 napi vérhas sírba fekteti „házuknak egész gyönyörűségét“. Rettenetes még leírni is, hogy ugyanez esztendő szeptemberében ugyanazon a napon hal meg az öt éves Gábor és a két éves Klára. Szíve vérével írja: „Óh, Istennek nagy ereje, ki a nagy erőtlenségben mutatja ki magát, mert ezt a szörnyű kísértetet nem emberi, hanem isteni erő győzte meg énbennem.“ Még nem telt be a pohár. A következő esztendő 1723 októberében elhagyja férje is, kit sok szép gyermekének elvesztése idő előtt koporsóba fektet. Mérhetetlen keserőséggel írja: „Mely kevés bérű légyen e világi reménység teljes életem folytára mindenkor vakot hozó kocka sanyarúsága alatt elszennyesedett sorsom példás valósítója. Meg se hűle házamban a zsákmányt vető keserű halálnak nyoma, imhol édes férjem is mennyországot bíró kisdedeink után meg nem csaló reménységgel elindula; hagyván maga után jó emlékezetet, nekem pedig, kivel tíz esztendőig tiszta tökéletességgel éle, igazán egyes árszágot s holtig tartó gyötrelmet“. „Ezért írja magát mindenütt Árvának...

Még vége sincs a temetésnek, megindulnak az örökösödési zaklatások. Férje ura minden atyafia ellene for-

dítja szívét „mintha én azzal gonosztevő lettem volna, hogy Noémiből az Isten Marává — kedvesből keseredetté — tett...” sóhajtja. Baj nélkül sohasem lehet. Hol betegség kínozza, hol a török beütés elől kel menekülnie. Majd meg a gonosz nyelvek sértegető mérgét kell szenvednie. Különösen a lánya törekszik ellenére, kinek jogos elkeseredéssel veti szemére: „Mióta felcseperedtél, soha meg nem szüntél ellenem vételni!” Mélységes vallásos meggyőződése mihamar megérteti vele, hogy a méltatlan mocskolódások által Isten csak azért fordítja el szívét a világtól, hogy annál jobban magához vonja. És átadja magát Isten szolgálatára. Még édes férjével megkezdte, volt Hévíz faluban a ref. gyülekezet szervezését. 1649 tavaszára a Gondviselés annyira segíti, hogy a régi faház helyén készen az újtemplom, papi, kántori lakás. A három harang, s az Úrasztali felszerelés az ő költsége. Végrendelésében is gazdag bőkezűséggel lendíti fel a kis egyház sorsát... Boldog, ha Istenéhez foházzkodhat: „Lakozzék e helyen a Te dicsőséged!” Közben új próbáltatások edzik hiterejét. Elhal mellőle testvérbátyja Ádám, ellenei fellázítják ellene jobbágyait, hogy pusztítja őket. Hogy ő pusztítja, aki mindegyikkel jót tesz! Maradt még egy kis nevelt fia, Bethlen Sámuel, kit 9 éven át édesanyái szeretettel neveltet Enyeden. Mikor teljes hozzá a reménye, hogy a szép elméjű, engedelmes szívű ifjat, ki már 14 éves korában dicsérettel szónokolt Fogarasban, az Úr szolgálatára szentelteti, mennyei Atyja átteszi a földi kollégiumból a mennyei akadémiára. Az időjárás csodái is feltámadnak ellene. 1749 júniusában a hegyeken hó esik, a vetést jég csépel ki. Hévízen olyan árvíz kezdődik, melyhez hasonlóra az

emberi nyom nem emlékszik. Minden vetemény odavész. S amit a jég, víz meghagy, elemésztí a, tűz. Most pedig a len, kender gyapjú pusztul oda. Azután meg olyan jégzápor jön, hogy a gyümölcsfáknak még az ágát is leveri. Mindenre csodálatos lelkinyugalommal, érett alázattal feleli: „amit az Isten itt elvesz, más helyen könnyen kipótolhatja.“ És megnövekedett lélekkel vallja: „Áldom az én Megváltómat mindörökké, ki külső világi javaimnak fogyatásával, lelki javaimat, úgymint: Istenben való bizodalmamát nevelte, többi örömnek fogyatásával a hitemet erősítette“.

Kiállott gyötrelmei lassan-lassan felőrlik bámulatosan szívós természetét. „Mint hogy mindenkor gyöngye ember voltam — írja — ezen nehéz dolgoknak látások szívemet annyira meggyengítették, hogy csak egy hirtelen szót, vagy kiáltást halljak, mintha egészen elolvadna a szívem: éjjeli, nappali ijedségem vagyok.“ Imakönyve elején ás vallja: „Az én Istenemnek ítéleti egészen elhatalmaztak én rajtam úgy annyira, hogy testemnek semmi részében épség nincsen, egészen elfogytam, az én szívem is engemet elhagyott“. Vigasztalása ekkor is van: „A földi szív helyett Te adtál mennyei szívet én nekem, hogy én minden örömemet és vigasztalásomat csak egyedül a Te dicsőséged terjedésében találhassam fel“.

Ereje fogyásával munkája nem szűnik. Törvényeket tanulmányoz, peres ügyeket intéz, kúrálja magát. Nyáron fürdön tatarozza egészségét; de még elég serény vásárookra is eljárni. Már csak egy nagy öröme van: a fogarasi templom építése. 1758 őszen nehéz, végzetesre válható változásai vannak: Isten tudja, mi lesz a

végem? — sóhajtja, de örül, hogy a templom oly szép. mindenkinek gyönyörűsége. Tavaszra elkészül ez is. őt pedig flegma fojtja, éjjel-nappal láz emésztí. Betegségében hű lelkek állják ágyát segítő gonddal. A földi szív betöltötte feladatát. Híven dobogott Isten és emberek iránti szeretetben, míg 1759 július 29-én délelőtt 11 órakor Fogarason „utolsó pihenéséig fohászkodások között“ kínok nélkül, jajszó nélkül megenyhülten megáll.

Földi szív helyett most már csakugyan — mennyei szív.

Temetése végakarata szerint egyszerű. Épp 59-ik születése napján eresztik koporsóját a fogarasi templom előtt nyílt sírjába. Sírján Bod Péter verse hirdeti:

*Teste e kő alatt gróf Bethlen Katánál;
Lelke az kezében vagyon Jézusának
Kiben hitt, s kit tartott megváltó Urának;
Magát alázatos hív szolgájának.*

A sok kísértetem Isten kegyelméből győzedelmet vett árva grófnőnek beteljesült immár forró könyörgése: „Cselekedjél én vielem, hogy mind életem mind halálom legyen szent nevednek dicsőségére Amen.“

Bethlen Kata lelkének kincses gazdagságát, életének enyészhetetlen eredményeit épp úgy, mint a Lorántfy Zsuzsánáét, csak külön vaskos kötetben lehet kellőképpen méltatni: lelke nagyságát elsősorban az bizonyítja, hogy a változó körülmények közt felismeri a változhatatlan értéket, a céltalanság közt a célt. Elméje fény, szíve tűz, akarata érc. A cél úgy az egyetemes mindenség, mint az egyes ember előtt Isten dicsősége. S a Bethlen Kata élete ennek a célnak szakadatlan szolgálata. Ket-

tős téren kíván ezért élni-halni: az egyház és a haza magaslatán. Amit meg lehet tenni Istenért, hazáért, emberért, ő azt megteszi. Mikor legárvább, akkor is él szívében a szent nyughatatlanság: munkásokat támasztani az Úr szőlejének. „Nevelje fel magának az léten egyházunk és hazánk dicsőségére!” — szokta mondani. Három kollégium, Enyed, Vásárhely, Udvarhely néz rá, mint anyjára. A fogarasi iskolát új életre támasztja. Adományait sok egyházközség élvezi, számos tanulót neveltet külföldi akadémián; tanárok, „tanítók lelkészek segélyezésével, templomok építésével ad új fényt a régi szép Bethlen névnek. Jótéteményei ezen a téren is többek, minthogy fel lehetne sorolni.

Nem állt módjában mindent megtenni, amire hazájának szüksége lett volna, de mindent megtett azért, amit nagybátyja Bethlen Miklós ír Tótfalusi Kis Miklósnak „Csináljunk Erdélyből egy kis Hollandiát“. Már tisztán az iskolák támogatásával szerzett érdemei méltóvá tennék, hogy mivelődéstörténeti nagyság gyanánt tiszteljük. De a szívét-hajtó segítő készség, még jobban kilendítette a nemzeti nyilvánosság színe elé. Ez előtt kell méltatásra kerülni irodalomtörténeti jelentőségének. A magyar közmívelődésnek szolgált azzal oly időben, a nemzeti hanyatlás korában, mikor előkelő körökben magyarul beszélni is szégyen volt, ő az 1530 óta magyar nyelven megjelent könyveket nagy költséggel és fáradtsággal könyvtárába gyűjtötte, nem egy elfogyott hitépítő művet újra nyomtatott, s Bod Pétert, Erdély irodalomtörténetileg legképzettebb lelkészét, új könyvek írására serkentette, s azok kiadásában segítette. Nagy érdem ez oly időben, melyről ezt írja Haller a Hármas

História fordítója, hogy a „keresztyénségben egy nemzetiség között nincsen nagyobb szűki a könyveknek, mint a magyaroknál.“ Emberfelettinek mondható szenvedései közben maga is íróvá fejlődött. S könyveit a közhasználás vágyától hajtva ki is nyomatja, így jelenik meg 1751-ben „Védelmező Erős Paizs“ című imakönyve. Imái a szenvedés igaz gyöngyei, melyekkel jótékonyan frissíti fel a megszegényedett imairódmalmát. Leírta élete sorát is. „Bethlen Kata Grófnő Életének maga által való leírása“ címén. Ez a könyv egyike a legfelemelőbb életrajzoknak. Közkedveltségére vall, hogy nemrég jelent meg IV. kiadásban. Értékes okmánná avatja szerzője mély, jelentős emberi egyénisége, tragikus sorsa, s azzal szemben össze nem roppanó, de minden csapást csodás tűrő erővel hordozó hősies jelleme, a tényekről való lelkiismeretes beszámolás, az előadás közvetlensége, élvezetes magyar nyelve s mindenekfelett erkölcsnevelő törekvése, hogy példájával segítségére, bátorítására szolgáljon kortársainak s az utókornak. Nagy nyereség, hogy fennmaradt s összegyűjtve megjelent 237 levele, melyek mély hitéről, emberszerető szívéről s példásan serény életmódjáról tanúskodnak. És igen szép írásmű végrendelete, mely jócselekedetekben igazán telhetetlen, adakozó lelkének s eszményi életfelfogásának gyönyörű bizonyossága.

Embertársain kívánt segíteni az orvoslás gyakorlásával is. Eszére és szívére egyaránt dicséretes, hogy ifjúságától képezte magát a gyógyítás tudományára, Természetszeretete viszi a fák, füvek, növények ismertetére s azok orvosi célokra való felhasználását orvosi szakértelemmel irányította. Mint sebész is jó hírre tett szert.

Hévízi udvarházát sokszor messze földről hozott betegek népesítik be s főként a szemfájósak köszönhetik szerencsés kezének gyógyulásukat. Az orvosok életrajzában úgy van említve, mint az első magyar orvosnő, ki „sok hasznot tett az orvoslásban nemének dízére.“ Ő maga szerényen visszahárít minden áldást és dicséretet Istenre, aki lelkének legszebb ékességévé a szerénységét tette.

Hihetetlen, hogy mi mindenhez ért s fog hozzá ez az alapjában költői lélek. Kercesorán üvegcsúrt tart fenn; hévízi jószágán papirosmalmot épített, a hévízi patakra malmot állíttat. Gyertyaviaszt fehérített, lakodalmi kelengyét szövet. Az állattenyésztést irányítja, vásárokra jár, ad-vesz, utazik, tanít, levelezik. Nagytapasztalatú konyhai dolgokban is. Kertjében gyümölcsfaoltvány, virág, vetemény különlegességekben tenyészik. Lakodalomrendezés, menyasszony öltöztetés az ő útmutatása szerint történik, temetéseknél halotti beszédhez ő válogatja a textust. — Egy élet iramlík el előttünk a szakadatlan tevékenység izgatottságában, melynek csak akkor van pihenése, ha akkora szenvedés feszíti ágyához, hogy mozdulni se bír.

Az élete, a szenvedései, az örömei, a tettei mind arról győznek meg, hogy mennyire a lelkének lelkéből fakadó indulat nála a vallásosság. Legnagyobb cselekedetétől legkisebb akaratnyilvánulásáig, mint a csontokba rekesztett tűz, az Istennek való engedelmisség hevíti. „Te tudod, hogy egész szívemet, lelkemet, életemet és minden dolgaimat Néked kívántam szentelni!“ — így hivatkozik fogadalmára. És ha volt valaha fogadalom, amit diadalmasan megtartottak, az övé Istennek segítse-

gével az volt. Vallásosságra való hajlama mélyebben gyökerezik fogantatásánál. Legszebb öröksége ez az őseitől, kikről igaz becsüléssel írja Bod Péter: „Töltöték életüket az írásnak tanulásával, mely nélkül az élet eleven halál.“ A szülei ház apostoli buzgalmú lelkipásztora. Nádudvari, majd később jeles udvari papjaik, különösen Bod Péter mellett jó alkalma nyílik a hitbeli ismeretekben való elmélyedésre. Bödtől hallja: „A Szentírás olvasása mennyországnak megnyitása.“ S az ő lelkének legbensőbb élménye a Biblia-olvasás. Szeméről könyvek szárítják fel a könyvet. Az ő élete szenvedéseit nem is lehet másként elviselni, csak olyan szívvel, mely ezt dobogja: „Cselekedjed, hogy egész életemmel mutathassam meg azt, hogy én már e világnak megfeszítettem s e világ és énnekem, élek pedig többé nem én, hanem éi énbennem az én Jézusom.“ Ezt kívánja bizonyítani folyton gyümölcsöző jótékonyágával. „Valakinek az Isten külső tehetséget adott, fordítsa azt főképen Isten dicsőségének előmozdítására.“ Ő korán megkezdte arra fordítani. 1716-ban még nincs 16 éves s Fintaházán, egy marosmenti község úrasztalán az ő áldozatkészségét hirdeti egy szép ezüst tányér. Lelke színültig telve a Gondviselés iránti hálával: „Oh vajha az lehetne, hogy én apró porrá tehetném minden tetemeimet, hogy az én porocskám mind különb-különb dicsérettel magasztalhatnák szent nevedet.“ Még beszédnek is ritka, nemhogy igaz érzelemnek az ilyen példátlan odaadás: „Hálaadásra felnyitom az én szájamat, s az én szívemet egészen hálaadó áldozattá teszem az én velem kegyelmességet közleni meg nem szünő jó Istenemnek“ — mint naplójában írja, imádkozik érte,

hogy áldás lehessen: „Áldj meg engemet jobb- és balkezdek áldásával, hadd lehessen én megáldott és ugyan egész áldás amaz áldásnak kútfejében, az Úr Jézus Krisztusban, kiben áldatnak meg mindenek!“ S ha azt írta: „Én minden erőmmel kívántam sokaknak szolgálni“ — nem állít vele többet, mint amennyit valóban tett. Bod Péter verse szépen örökíti meg irgalmasságát: „Mint édesanyjukhoz szegények úgy jöttek, Hiába nem jártak, könnyebbülést vettek s szükségeik szerint onnan segítettek, Kegyes jóságáról bizonyágot tettek.“

Áldás kívánt lenni — bizonyal áldás lett!

Vallásosságának fenséges jellemvonása, hogy nines benne megállás, nincs visszaesés, csak szüntelen Isten felé való fejlődés. Csaknem egyedülálló jelenség az, amiről nála megbizonyosodunk, hogy egy lélek úgy elkövesse minden lehető önfejlődésére, ahogy Bethlen Kati; tette. Teljes alázattal kezdi, bűnössége ^beismerését. Éles biztosságra tesz szert önmagának és tetteinek megítélésében. S az a szirterős bizonyosság, hogy ő neki méltatlan lettére a Jézus érdeméért megbocsáttatnak minden bűnei, — hősiességgel koronázza lelkét. Innen ered hosszú türe. Innen öröme a szenvedések felett, örül, hogy Megváltóját legalább kis keresztesckéjével követheti. — Megtalálja az emelkedés egyetlen útját, azt, hogy életét szolgálattá teszi. Alázat, szolgaság vezet arra az erkölcsi magaslatra, melyen állva ellenségeinek is meg tud bocsátani, mint maga a Mester. Adományokról mondja: „Legnagyobb ellenségemnek adnám, kit is úgy remélhetném jótételemmel meggyőzhetnék“ — mondja Életírása végén. Egész élete elég kezesség rá, hogy elveit, elhatározásait mindenütt fedik tettei.

Egyénisége, pályafutása, jelentősége azért oly esz menyi, mert megkereste a legfennköltebb célt és tökéletes tudott lenni erre irányuló hivatásának betöltésében,

E cél pedig nem más, mint Isten dicsőségének szeretetből való szolgálata. Ez legyen az értelme minden időben, minden nemzedék életének!

TARTALOM:

	Oldal
És az asszonyok szolgálnak Néki. (Bevezetés.)	3
I. Károlyi Zsuzsána, királyasszony, Bethlen Gáborné	8
II. Lorántfy Zsuzsána fejedelemasszony, I. Rákóczi Györgyné...	23
III. Bornemisza Anna fejedelemasszony, I. Apafi Mihályné	35
IV. Bethlen Kata fejedelemasszony, II. Apafi Mihályné.....	46
V. Árva Bethlen Kata grófnő, Széki Teleki Józsefné	56